

MANINOVA VLADA

NACIONALNI KOMITET I GARIBALDINCI U ODNOSU NA DALMACIJU

I

REVOLUCIJA U VENECIJI I NJEN ODNOS PREMA DALMACIJI

Bečki je kongres (1815.) ponovo raskomadao Italiju. Najplodniji i ekonomski najnapredniji njen dio, Lombardija i Venecija, pripadoše Austriji.

Iako podijeljena u nekoliko država, Italija je ipak bila duhovno jedna. Najbolji su talijanski ljudi htjeli i politički jedinstvenu Italiju. Ali u talijanskom narodu još nije bila zrela misao punog političkog ujedinjenja, koje bi zbrisalo sve tadašnje države stapanjem u jednu Italiju.

Dok je tako sazrijevala misao o političkom jedinstvu, rasle su sve više težnje za političkim slobodinama, ustavom, slobodom štampe, demokracijom. Pod pritiskom ideja, koje su se razvile naročito u tajnim društvima, dođe do reformi i u pojedinim talijanskim državama. Prvi im je pristupio papa Pio IX., kad je 16. srpnja 1846. g. dao opću amnestiju za sve političke krivice, a u travnju 1847. g. osnovao državni savjet, koji je imao pravo savjetovanja u pitanju poreza. Pod pritiskom javnog mišljenja dade toskanski vojvoda Leopold nov, slobodniji zakon o štampi, a iza toga izvrši znatne reforme u sudstvu i administraciji. Slijedio ga je pijemontski kralj Karlo Alberto, koji je ma da sam nije bio sklon ustavu, ipak popustio narodnoj volji i savjetima engleske diplomacije, te je 30. listopada 1847. g. objavio reforme. Teško je to bilo na jugu, ali je ipak poslije demonstracija u Napulju i Palermu, ustanka u Palermu i na cijeloj Siciliji, pa opet demonstracija u Napulju, kralj Ferdinand II. Burbonac, 29. siječnja 1848. g. obećao ustav.

8. veljače 1848. g. obeća Karlo Alberto ustav i dade ga 4. ožujka. Malo iza toga obećan je ustav u Toskani, a 14. ožujka dade svojim podanicima ustav i papa Pio IX.

Sve to, što se događalo po ostaloj Italiji, djelovalo je i na Lombardiju i Veneciju, a i na one Dalmatince, koji su bili pod utjecajem talijanske kulture. Talijanski pisci, koji su isticali ideje, što su se ticale talijanskog naroda, čitali su se u Dalmaciji kao i u Italiji, a jedan od najplodnijih pisaca bio je upravo Dalmatinac Nikola Tommaseo.

Dok su se u ostaloj Italiji napredni duhovi borili u prvom redu za političke slobode, u Lombardiji i Veneciji bio im je glavni cilj, da se oslobode tuđinskog austrijskog gospodstva. Budući da ih je nadzirala policija, morali su da se služe sasvim drugim metodama nego njihovi sunarodnjaci po talijanskim državama. Oni su brzo uvidjeli, da je najbolja taktika borbe protiv Austrije, da se od nje traže slobodine. Jedan od glavnih zagovornika takve borbe bio je upravo Tommaseo.

Upravo zbog toga održao je Tommaseo 30. prosinca 1847. g. u mletačkom naučnom društvu »Ateneo« govor o cenzuri, u kojem je isticao dobre strane austrijskog zakona o cenzuri i napadao i na Talijane i na Austrijance, što se ne drže tih zakona. Poslije svog govora pozvao je Tommaseo nazočne, da potpišu peticiju, u kojoj se tražilo izvršenje zakona. Svršetak Tommaseova govora bio je već direktan poziv na otpor protiv Austrije.

Poslije raznih istupa javnih radnika i političara, izašao je 1. siječnja 1848. g. u Lombardiji i Veneciji proglas, u kom se pozivao narod, da ne puši, da bi se time oštetila država. Izazivanja žandara poslije ovog proglasa dovedoše do nereda, u Milanu je izašla vojska na ulice i 3. siječnja došlo je do krvoprolića. Slično se dogodilo u Padovi i Paviji. Austrijska je vlast, mjesto da zadovolji zahtjeve lombardske i mletačke centralne kongregacije, da se osnuju komisije, koje će istražiti uzroke nezadovoljstva, zatvorila Tommasea i mletačkog političkog vođu Danijela Manina.

Ali događaji u ostaloj Italiji, februarska revolucija u Parizu, a naročito bečka martovska revolucija, dovedoše do ustanka u Veneciji, gdje je 17. ožujka uzbuđena masa tražila, da se puste iz zatvora Manin i Tommaseo, a onda ih je sama oslobodila. Sutradan zazvoniše na uzbunu sva venecijanska zvana, narod razvi talijansku trobojnu zastavu, a gradsko vijeće zatraži narodnu gardu, koju im dozvoliše i civilni i vojni guverner u Veneciji. Međutim na vijest, da je car Ferdinand dao ustav, narod se umiri. Ali tada stigoše u Veneciju vijesti o ustanku i borbama u Milanu, što je veoma uzбудilo narod, koji i onako nije mnogo vjerovao u obećani ustav. 22. ožujka dođe opet do nemira, koje je sada vodio sam Daniel Manin. On zauzme arsenal, a jednoj deputaciji građana pođe za rukom da nagovori i civilnog i vojnog komandanta, da Austrijanci izađu iz grada i predadu vlast općinskom vijeću. Istog dana proglašena je republika.

Sutradan, 23. ožujka imenova gradska garda provizornu vladu, kojoj je na čelu stajao Manin, a Tommaseo bio ministar prosvjete. Nekoliko dana zatim cijeli je teritorij nekadašnje Mletačke republike

u Italiji, osim provincije Verone, bio oslobođen od Austrijanaca i priključen svom starom glavnom gradu.

Venecija se nalazila u ratnom stanju s Austrijom. Naskoro će početi borbe, koje će trajati sve do kapitulacije Venecije 24. kolovoza 1849. g.

U narodnom oduševljenju, u najuzbudjenijim časovima, kad je padala austrijska vlast u Veneciji, smatrao je Manin, da je najbolje i da će najviše privući narodne mase poklik »Živio Sveti Marko!« On je vjerovao, da će, ako Venecija izade s tim poklikom, i s nazivom »Republika sv. Marka«, pridobiti ne samo mletačke narodne mase, nego i ostale zemlje, koje su nekada pripadale Veneciji.

Nema sumnje, da je proglašenje Mletačke republike djelovalo na neke Dalmatince, koji su, kao i mnogi Mlečani, gledali u staroj nekadašnjoj republici nešto kuđ i kamo bolje od Austrije. U mletačkoj se vladi nalazio i Tommaseo, koga su u Dalmaciji toliko poštivali i njime se ponosili.

U Beču su dobro vidjeli, kako su na Dalmatince djelovale vijesti iz Italije, napose iz Milana i Venecije, jer su te pokrajine kao i Dalmacija bile u Austriji, i mnogi su njihovi sinovi služili u Dalmaciji kao činovnici i vojnici. Već je na sjednici ministarskog vijeća 6. travnja 1848. pročitana izvještaj ministra unutrašnjih poslova L. Pillersdorfa od 3. travnja, a i jedan izvještaj zadarske policije od 29. ožujka, u kojima se govorilo, kako je u Dalmaciji opasno raspoloženje, koje su uzrokovale neodređene vijesti, što su tamo stigle iz Milana i Venecije. U tom se izvještaju dalje govorilo, kako je nepovoljno djelovala u Zadru glasina, da će se Dalmacija ujediniti s Ugarskom ili Hrvatskom, i kako tamo »vlada simpatija za Italiju, kojoj bi se radije pridružili nego tim zemljama«.¹

Prilikama u Dalmaciji zabavilo se bečko ministarsko vijeće i 8. travnja. U toj je sjednici pročitana izvještaj zadarske policije od 31. ožujka. U tom je izvještaju javljala zadarska policija, da se uzbuđenje u Dalmaciji povećava, i da se zbog vijesti, koje stižu iz Venecije, a koje još nisu sigurne, treba bojati, da će doći do buntovnih pokreta. Zadarska je policija izvješćivala i o tom, kako su se u Dubrovniku pojavile želje, da se uspostavi republika ili da se on sjedini s Ugarskom.²

Protesti splitske općine pokazuju jasno, kojim su duhom u to vrijeme bili prožeti dalmatinska inteligencija i dalmatinsko građanstvo. Ali ima i jasnijih dokumenata, koji nam pokazuju, da su Dalmatinci ne samo željeli da legalnim putem budu u austrijskoj carevini ujedinjeni s italijanskim zemljama, nego i to, da su željeli da se odcijepe od Austrije i ponovo uđu u sastav mletačke republike. 5. travnja 1848. g. piše jedan anonimni pisac Dalmatincu Nikoli Galvaniju, koji je u to vrijeme boravio u Veneciji: »Povjerenje mi je da obavijestim gospodina N. T. (Nikolu Tommasea), a to mogu da učinim samo preko vas. Nekoliko uglednih lica u Dalmaciji povjerilo mi je, da ova pokra-

¹ HHSA u Beču M. R. 1848. 1268. br.

² Ibid.

jina jedva čeka čas, da se nazove mletačkom, ali da sama od sebe ne može da se takvom proglasi. Vi ćete moći obavijestiti onoga, koga treba da se svi Dalmatinci, a naročito seljaci, sjećaju s istinskom ljubavlju stare Republike, i da uvijek o njoj govore s oduševljenjem. Čini se, da Mađžari i Hrvati čeznu za ovom zemljom, ali sigurno ne bi našli pristalica, osim nekoliko njih, koji su fanatički oduševljeni za jezik (srpsko-hrvatski). Običaji, koji ovdje vladaju, svi su mletački, i većina želi da slijedi udes stare Republike.«³

Sve su to bili odjeci na poziv nove revolucionarne mletačke vlade, koja je pozivala Dalmatince na zajedničku borbu i na sjedinjenje s Venecijom.

Već 24. ožujka 1848. godine, dakle odmah poslije proglašenja Republike, upravio je V. Solitro, Dalmatinac, proglas »Dalmatincima, koji žive u Veneciji«, u kojem ih poziva, da zamole provizornu vladu, da ih primi kao odjelito tijelo u građansku gardu. On zove Dalmatince, da se upišu u knjigu, koja će od tog dana biti izložena u kavani »Tommaseo«, jer treba »da odmah sjedine svoje ime s imenom svetoga Marka«, budući da je dalmatinski narod bio »stoljećima vezan s Venecijom u radosti i žalosti.«⁴

Sutradan, 25. ožujka upravila je mletačka vlada službeni proglas dalmatinskim mornarima.⁵ Taj proglas glasi ovako: »Dalmatinskim mornarima. – Vlada Mletačke republike upravlja i dalmatinskim mornarima poziv, da se prijave u službu njene ratne mornarice, pod uvjetima, koji su izneseni u aktu, što je danas objavljen za talijanske mornare.

Uspomena bratskih veza, koje su tako dugo slavno vezale Veneciju s Dalmacijom, sama je po sebi jamstvo, da će junački i najvjerniji dalmatinski narod shvatiti ovaj poziv i pripravno mu se odazvati.

Venecija 25. ožujka

Predsjednik Manin«

27. ožujka izašao je u listu »Gazetta di Venezia« članak Scismit-Dođe, datiran 25. ožujka »Prvi pozdrav svetom Marku usred Jadranskog mora.«

»Sveti Marko! Sveti Marko! Sveti Marko!

Zamislite sada, sugrađani, zamislite taj poklik usred tišine mora, i to Jadranskoga mora; čujte kako on preljeće s vala na val i kako se gubi u prostor, tumač u onoj samoći nade i ljubavi između napokon slobodnog mora i ilirskih žala, koji su u ovaj čas možda i sami slobodni!... Mlečani, onako kako ste bili Dalmatincima braća u danima vaše slave, budite i danas, kad novo vrijeme obećava svima

³ Tommaseo, Venezia negli anni 1848 e 1849, Firenze 1931.

⁴ Raccolta Andreola I. 224.

⁵ Bullettino ufficiale degli atti legislativi del governo provvisorio della Repubblica Veneta dal 22 marzo 1848 al 4 luglio 1848, Venezia, Andreola 1848.

nama još veću slavu. Uvjeren sam, da će vam to Dalmatinci vratiti svojom nesavladivom ljubavlju, jer već pedeset godina, znajte, već pedeset godina zakopane su u nekoj nepoznatoj crkvi dalmatinskoj zastave Republike, one Republike, kojoj su odani vojnici plaćući iskazivali 1797. godine posmrtnu počasti...⁶

Istog dana izašao je i drugi članak, u kojem se govorilo: »Nadamo se, da će naskoro odjeknuti jedan jedinstveni poklik po Dalmaciji, Istri, Lombardiji i Veneciji, Parmi i Modeni, koji će se dizati sve do neba i kazivati: »Živjela Italija! Živjela Republika! Živjelo bratstvo! Živjelo jedinstvo!« Ostale će talijanske zemlje biti naši saveznici i možda će uživati iste upravne forme.⁷

29. ožujka pisao je Vincenzo Girolamo Gradenigo: »Živio sveti Marko! Živjela Mletačka Republika! Živjela Italija!

Gradani primorske i kopnene Venecije, braćo u Istri i Dalmaciji i svi ostali, koji ste do 1797. godine sačinjavali našu otadžbinu, pohrlite svi, sakupite se uz Kraljicu Jadranskog mora...⁸

Tada je i Tommaseo, misleći, da će se možda i Dalmacija pobuniti, pisao 31. ožujka crnogorskom knezu Petru II. Petroviću opominjući ga, da ne zauzima Boku Kotorsku.

1. travnja izašao je u Veneciji ovaj proglas:

»Junacima mletačke i dalmatinske mornarice.

Sjetite se, da vas prva i najsvetija dužnost veže uz otadžbinu, da Austrija nije vaša otadžbina. Mislite, kakva bi to sramota bila, kad biste vi ostali na strani, dok vaši drugovi stječu sebi čast, a Italiji spas. Ne vjerujte lažnim i za vas nepovoljnim glasinama, koje šire neprijatelji. Budimo spokojni i slobodni, puni nade. Pohrlite na svojim lađama u Veneciju, koliko god vas može i što prije možete. Majka zove k sebi djecu svoju. – Vaša mletačka braća.⁹

29. ožujka upravlja »Dalmatinac Angelo Maria Nonveiller« pozdrav Veneciji.

U to je vrijeme bila u Zadru regimenta Wimpfen, u kojoj su vojnici svi od reda bili Talijani. Na čelu te regimente bio je pukovnik Sartori, oduševljeni Talijan iz Italije. Sartori je pisao nekoliko puta Tommaseu u Veneciju, da je spreman da pobuni svoje vojnike za talijansku stvar. Ali Tommaseo nije sada bio za to, uvjeren, da bi se takva pobuna u Dalmaciji zlo svršila, jer bi Austrija za vrlo kratko vrijeme mogla da umiri sjevernu Dalmaciju, u koju bi iz Hrvatske poslala vojsku, a Boku je mogao da, u sporazumu s Austrijom, zaposjedne, kad god je želio, crnogorski vladika, koji je bio pod utjecajem Rusije. Zbog toga nije Tommaseo htio savjetovati Sartorija, da se sa svojim vojnicima pobuni protiv Austrije.

⁶ Gazzetta di Venezia 27. III.

⁷ Raccolta decreti e scritture, Venezia, Andreola 1848., T. I. 144.–6. str.

⁸ Raccolta Andreola I. 241. str.

⁹ Raccolta A. I. 319. str.

Raccolta decreti e scritture T. I. 295. str.

Prilike u Dalmaciji, kako su ih gledali neki dalmatinski simpatizeri s mletačkim pobunjenicima, prikazuje nam jedno pismo iz Zadra od 7. travnja upravljeno »građaninu V. Solitru«: »Vi ste upravili Dalmatincima poziv, u kojem ste ih bratski pozvali, da privole da se sjedine s uskrslom Mletačkom republikom, a niste pri tom označili, što namjerava učiniti privremena vlada. Narod, koji ne poznaje novi duh, koji bez sumnje treba da prožima novu republiku, a sjeća se samo, dopustite mi ipak da kažem, biškota, koji mu je bacao kao psu na lancu okrutni gospodar, koji mu je bio oduzeo svaku snagu vlastitog života, taj je narod unaprijed prihvatilo vašu i drugih želju, tumačeći da je u tome ustav. Narod osjeća živo nepodnošljivu težinu njemačkog tlačenja, iskreno mrzi cara i njegovu vladu, pa je tako na vijest, da će se svršiti i njegove patnje, prirodno obratio svoje misli na ono malo dobra, koje je prije uživao, jer je i ono malo, ako se uspoređi s ovim stanjem, mnogo. A izobraženi narod, a napose mornari, podijeljen je u dvije stranke: jedna je za Veneciju, a druga bi htjela ujedinjenje Hrvata s Dalmacijom. Što se tiče naroda, nije potrebno da vam kažem, s kakvim je veseljem on primio vijesti o Veneciji: ta dobro se zna, da je jedina njegova želja, da se ujedini s uskrslom Republikom. Uza svu policiju i njenih stotinu ruku, u gradovima i selima čuju se neprestano homerski poklici: »Živio naš sveti Marko!«

..... Većina zadarske posade dala je nesumnjivo dokaza, da je spremna da se ujedini s građanima za stvar pravih građana, oni bi zajedno s njima i sa susjednim Albancima mogli da za nepuna dva sata postanu gospodari grada, možda i bez prolijevanja krvi. Zbog toga sam poslao općini svoj nacet i nadam se, da ga ne će sasvim odbiti....«¹⁰

Iz tog je pisma jasno, da je zadarska općinska uprava bila sasvim na strani Talijana, samo nije imala srčanosti da se pobuni. To i jest uzrok, zašto je i ona, poput splitske, ustala s onoliko gorčine protiv ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom.

12. svibnja upravio je »Dalmatinskoj braći!« proglas »građanin Carlo Rampazzi«:

»Živio sveti Marko!

U svako doba, kad vas je mletačka republika pozvala, vi ste bili spremni da je branite, vi junaci, pobjednici! Dovoljno je da se Dalmatincima spomene sveti Marko, i već se oružaju, već se brane, njihova je krv za mletačku republiku, za mletačku državu. Na oružje, na oružje, slavni i mili Dalmatinci. Mlečanima treba vaše junaštvo, sveti vas Marko zove!..... U Perastu se dakle čuvaju sveti znakovi (zastava); vi ih, Dalmatinci braćo, oružani, uzmite odanle i povratite ih njihovoj staroj slavi, pobjedi, i napišite pod onim lavom »Ja sam snaga božja, neka me nitko ne dirne!«¹¹

¹⁰ Gazzetta di Venezia 17. travnja 1848. g.

¹¹ Racc. Andreola T. II. 85. str.

U pismu iz Udine pisao je 13. travnja Dall' Ongaro provizornoj vladi u Veneciji: »Istra i Dalmacija čekaju samo pomoć u oružju, da se dignu na ustanak. Trst će se pobuniti, čim opazi prvu talijansku jedrilicu.«¹²

Tommaseo je, poznavajući dobro prilike, već u travnju savjetovao Dalmatince pozivajući ih, da dođu u Veneciju, da se bore za njenu samostalnost, ali ih je odvrćao od svake pobune u Dalmaciji, znajući dobro, da bi se bijedno svršila. U mletačkom arhivu »Correr« našao sam dva pisma Tommaseova, jedno od 15. svibnja 1848. godine, koje je pisao »Jednom Dalmatincu u Rimu« i u kojem kaže: »O Dalmaciji ne znam ništa. Ja sam Dalmatince uvijek opominjao, da budu mirni jer ih mi zasada ne možemo pomoći, a ni oni se ne mogu sami svojom snagom da oslobode. Treba li Dalmacija da bude talijanska ili slavenska? To je teško pitanje. Ja mislim, da bi za sada trebalo da bude talijanska, ako Bog dađe, da se Italija oslobodi; a slavenska kasnije...«¹³

Vrlo je zanimljivo Tommaseovo pismo, koje je 1. srpnja pisao »Jednom Dalmatincu«, vjerojatno istom, kojem i 15. svibnja.

»Prilike naše Dalmacije su još mutne, i možda ne će biti dano našoj generaciji, da ih vidi uređene. Dva jezika, dvije vjere velika su zapreka jedinstvu, slozi, snazi. Čini mi se, da Dalmacija treba još da bude u vezi s Italijom, jer slavenski dio, koji je ipak veći, nije stekao onu samosvijest, koja stvara nadmoć naroda. Kad bi se Dalmacija sjedinila s Hrvatskom, dobilo bi se malo, ali kad s Dalmacijom budu jedno Bosna i Hercegovina, tada će se moći naša provincija odijeliti od Italije i možda cijela govoriti jednim jezikom. U ovom momentu ne može Venecija, kako je to željela i što bi joj bilo od koristi, pomoći Dalmatince; Venecija, koja već sumnja o svojoj vlastitoj budućnosti. Da nismo u ožujku izgubili flotu, dvije ili tri lađe bile bi dovoljne da dignu na ustanak narod na našim obalama, da se s malo troška unovači za Republiku velik broj hrabrih, dobroćudnih i vjernih ljudi. Ali Bog nije dopustio, da se to dogodi. Prepustimo se njegovoj volji (kažem to uzbuđene duše i sa suzama u očima) i nadajmo se, da ćemo vidjeti bar zoru dana, koji će biti manje tmuran. Ja sam sluteći nesreće, koje se sada događaju držao uvijek na uzdi Dalmatince, koji su mi se nudili, spremni da stanu za nas... Molim sve Dalmatince, da nikad ne sumnjaju u moju bratsku ljubav. Srdačni zbogom.«¹⁴

I doista, baš u to vrijeme nalazila se Venecija u vrlo teškom položaju, a i Tommaseo, koji je prije napadao sardijski dvor.

Čim se u Turinu saznalo za pobunu Milana i njegove borbe protiv Austrijanaca, narod, zanesen i oduševljen za oslobođenje Italije

¹² Marchesi, Storia documentata, cit. 215. str.

¹³ U arhivu »Correr« u Veneciji, Tommaseo, Venezia, Italia ed Europa, T. II. 184. str.

¹⁴ U arhivu »Correr« u Veneciji, Tommaseo IV. 475.-476. str.

od austrijskog jarma, tražio je od kralja i vlade, da navijeste rat Austriji i priteknu u pomoć braći. A kad se 23. ožujka raširi po gradu vijest, da se Milan oslobodio i austrijska vojska uzmaknula iz grada, posta taj pritisak još veći, i uz opće oduševljenje zaključí kralj i vlada još istoga dana da će poći u pomoć svojoj braći. Sutradan izade proglas Karla Alberta »Narodima Lombardije i Venecije«, a nekoliko dana zatim prijede sardinska vojska granicu uz jednodušni zanos cijele Italije. Potpomognuta dobrovoljcima iz cijele Italije pijemonteška je vojska kretala prema austrijskoj, koja se bila povukla sve do Verone. Poslije neuspjeha kod Kurtalona i Montanare, a onda uspjeha Pijemontežana kod Goita, Vicenze i zauzeća tvrđave Peschiere (30. svibnja), Radecki osvoji najprije Vicenzu, a onda Treviso (14. lipnja), pa Padovu i napokon Palmanuovu (24. lipnja). Tako je sada Venecija bila s kopnenc strane opkoljena od austrijskih četa.

U to vrijeme rastao je ugled Pijemonta sve više, 29. svibnja izjavi se vojvodina Modena za sjedinjenje s Pijemontom i Sardinijom. Istoga dana odluči Lombardija plebiscitom, da se i ona sjedinjuje s istim zemljama Italije. Mletačke provincije Vicenza, Padova, Rovigo i Treviso poslaše u Turin svoje poslanike, koji su imali da se izjave za sjedinjenje.

U takvim prilikama, što je drugo mogla da učini Venecija, koju su okružili Austrijanci, nego da se i ona odluči za sjedinjenje s onom talijanskom državom, koja je, uz odobrenje cijele Italije, sada vodila talijansku stvar. I doista. 4. srpnja 1848. god. zaključí mletačko vijeće, da se Venecija ujedinijuje s Pijemontom.

DALMATINSKO-ISTARSKA LEGIJA

Poslije pobjede Radetzkgoga nad kraljem Karlom Albertom kod Custoze, 25. srpnja, poslije austrijskog uspjeha kod Volte i Mantove, osvojenja Peschiere, predaje Cremona (30./31. srpnja), svečanog ulaska Radetzkgoga u Milano 6. kolovoza, morao je Karlo Alberto da pristane na primirje, prema kojemu je njegova vojska imala izaći iz Venecije, Lombardije, Parme, Piacenze i Modene, a njegova flota napustiti blokadu Trsta i Venecije.

Premda je talijanska stvar krenula po zlu, nije se Venecija predala. 11. kolovoza odstupiše komesari Karla Alberta, koji su u njegovu ime imali upravljati Venecijom i koji su 7. kolovoza bili preuzeli dužnost, a Daniele Manin javi istog dana uzbuđenom narodu s balkona duždeve palače, da je po potrebi preuzeo vlast i da će se odmah sastati skupština, koja će izabrati novu republikansku vladu Venecije. Venecija postane opet samostalna republika, ali njezin teritorij bio je sada ograničen lagunama. Na kopnu je imala samo tvrđavu Margheru. Sve ostalo bilo je u rukama austrijske vojske.

13. kolovoza sastade se skupština i izabra Manina za diktatora, a uz njega, kao njegove drugove za vojne poslove, admirala Grazianija i pukovnika Cavedalisa.

U takvim je prilikama mletačka vlada nastojala da se što jače vojnički organizira, a s druge strane da stekne prijatelja u Italiji i izvan nje. Zbog toga otpuše Tommaseo odmah te noći, 11. kolovoza, u Pariz, da pridobije Francusku za oružanu intervenciju u korist Italije i Venecije. Da pojača svoju vojsku, trebalo je Veneciji dobrovoljaca. Radi toga objaviše četvorica Dalmatinaca i Istrana 14. studenoga proglas »Dalmatinsko-istarskim mladićima, koji još ne ratuju pod zastavama talijanske nezavisnosti«,¹⁵ koji je glasio:

»Vruća želja, koju ste iskazali, vi vrijedni mladići, 22. ožujka, da osnujete dalmatinsko-istarsku legiju, da na bojnopolju ratujete protiv austrijske tiranije, bit će uslišana, čim vi pohitate pod trobojnu talijansku zastavu nezavisnosti.«

Potrebno je, kaže proglas, da se oni, koji će se odazvati, prijave »na korist uvelike ožalošćene i nesretne Italije, a istovremeno na korist Istre i primorske Dalmacije, sestara Italije.«

»Postanite vojnici talijanske osvete i organizirajte se u legiju »dalmatinsko-istarsku« ...

»Ne, Istra i primorska Dalmacija nisu, ne mogu biti, ne će nikada biti germanske ili slavenske, jer to ne dopušta ni narav, ni historija njenih političkih promjena, ni jezik, ni vjera, ni običaji.

Lijepa talijanska zemlja ne svršava se s ove strane Jadrana, nego se ona pruža i na suprotnim obalama, a alpinska barijera je brana, koju je priroda postavila između varvarskih gomila i civilizacije talijanske, istarske i dalmatinske zemlje.«

»Pohrlite dakle bez oklijevanja, pohrlite u što većem broju pod željenim zastavama svetog rata Italije i ... pridonijet ćete istovremeno otkupljenju Istre i Dalmacije.

Na oružje, mladost plemenita, na oružje, domovina vas zove i poziva. Dan potpune talijanske nezavisnosti bit će i dan dalmatinsko-istarske emancipacije iz okrutnih pandža kletog dvoglavog austrijskog orla. Živjela Italija! Živio Sveti Marko!»

9. prosinca zaključilo je »odjeljenje za rat«, da se osnuje dalmatinsko-istarska legija i da joj se dade za kasarnu jedan lokal kod crkve San Francesco di Paola. U isti mah odredi isto odjeljenje komandanta Mirkovića, da organizira tu legiju. Istog je dana diktator Cavedalis potpisao akt o osnivanju te legije.¹⁶

Tako je Dalmatinsko-istarska legija osnovana, ali je u njoj bilo vrlo malo Dalmatinaca i Istrana. Te godine, 1848., bili su u njoj ovi Dalmatinci: Banfichi Paolo iz Splita, Moira Franjo iz Splita, Ghigliano-

¹⁵ Raccolta per ordine cronologico di tutti gli atti, decreti, nomine ecc. del Governo provvisorio di Venezia etc. I. V., Venezia, Andreola, pg. 116.

¹⁶ Archivio di Stato (Frari) u Veneciji, Governo provvisorio di Venezia 1848.-49., Dipartimento della Guerra 1848., B. 207, No. 20578.

vich Ivan iz Zadra, Petrovich Šimun iz Zadra, Banfi Šimun iz Dubrovnika, Radovani Ludovik iz Kotora, Koludrović Petar iz Kotora, Barbara Pavao iz Stona. Bio je i jedan Senjanin i jedan Bakranin.¹⁷

Odbor Dalmatinaca i Istrana izda ponovo 30. prosinca proklamaciju damatinskim i istarskim mladićima, pozivajući ih, da se upisuju u legiju, i ističući, da se mogu upisati svaki dan od 9 do 2 poslije podne i od 4 do 6 u kasarni sv. Franje Paulekog.¹⁸

15. siječnja 1849. god. izade u Veneciji »Protest Dalmatinaca«, bez potpisa auktora. Očito je trebalo da se taj protest rasturi i po Dalmaciji. Protest se počinje ovako: »Uime Oca, i Sina, i Duha Svetoga. Amen. Mi, dalmatinski narod, snagom naših prastarih prava i našom punom i jednodušnom voljom, koja je starija od svih prava i svih zakona, sadašnjim i svim budućim generacijama izjavljujemo pred našom djecom, na svetu krštenu vodu i na jadne grobove naših pradjedova; izjavljujemo s naših obala i s naših gora i otoka naših, pred licem svih naroda svijeta i pred licem Boga: ne ćemo da budemo Hrvati. Neka bude proklet onaj naš sugrađanin, koji ne će da se zajedno s nama zakune, neka bude prokleta naša žena, koja bi jednim svojim poljupcem jednog dana prekinula našu najsvetiju zakletvu. Ništa od vas ne tražimo, ništa ne ćemo i ne čekamo od vas; pustite nas, zaboravite nas, kako ste to do danas činili u bolima gladi, neznanju i duhovnoj klonulosti; ali nemojte od nas, nemojte, gospodo, tražiti to, da budemo drugo nego što jesmo. Nemojte da nam metnete ruku na srce jer ćete je dignuti izgorjelu. Ah, prokipjeli gnjev prava oštar je mač mnoštva; i narodi su ga jedan drugome pružili, i vaša ga Austrija vidi, i vi ga poznajete. Zašto, gospodo, ne odgovarate jasno našim poslanicima, onako jasno, kako su vas oni upitali? Zašto naš krvoločni susjed, sa spuštenim šeširom i u opancima kruži po našim brdima i uhodi nas, i sve više zatvara svoj lukavi krug? Zašto nas njime napunjate? Čuli smo nešto, ali se nadamo, da to nije istina, čuli smo, da je već gotovo političko svetogrđe nad našom otadžbinom. Ministri, čuvajte se!

Nas nije bilo u austrijskim bataljonima, građanski rat u carstvu nije nas poškopio svojom krvlju, i ta nas misao tješi; ali Dalmatinci znaju sigurno da napere pušku i u pogibli, kao svaki drugi čovjek, požuruju svoj korak...

Tako mi je, Dalmatinci moji, kad sam na vas mislio, kazivalo srce. Ded ujedinite se svi! ... Kad me ogromna nesreća naroda, koji ljubim kao dušu svoju, ne bi svega zaokupljala, vama, samo vama posvetio bih svoju misao, i boli, i život... Skupite se svi i napišite na jednom listu: »Bečki ministri, mi ćemo da ostanemo Dalmatinci navijekel« I svi vi, koliko vas ima, starci, žene, djeca, siromašni i bogati, potpišite ili dajte da vas potpišu, i neka vašu svečanu volju ponesu u Beč biskupi i patrijarsi vašega kraja. Združite se, prebrojte se, poljubite se u lice

¹⁷ U drž. arhivu (Frati) u Veneciji, Gov. Prov. 1848.-9., Ruolo anuale 1848.

¹⁸ Raccolta etc. V. 375.

sa žarom novih legija i čuvajte vašu Dalmaciju. Tu snivaju u Gospodinu naše majke: ne dopustite, braćo, da njihov san bude smetan korakom novih ljudi. — Oh, umrijeti, umrijeti hiljadu puta radije nego izgubiti otadžbinu.«¹⁹

Tko je pisac tog protesta? Možda sam Tommaseo? Po nekim dijelovima njegovim reklo bi se, da je doista od Tommasea, ali ipak ne vjerujemo, jer on u privatnim pismima nije ni pošto bio tako nepopustljiv u pitanju sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Da navedem pismo, koje je nekoliko dana prije nego što je izašao taj proglas, i to 29. prosinca 1848. god., pisao »Jednom Dalmatincu«: »Prilažem vam pismo, koje pišem Rajačiću, i koje će mu preko Carigrada vrlo kasno prispjeti. Ali međutim možete vi da razgovarate o toj stvari s njim i s drugima. Ja mislim, da se naša jadna otadžbina ne smije predati ni Italiji ni Iliriji bez njena punog suglasja, ali upravo zbog toga, da to suglasje bude potpuno, treba da kod izbora odlučuju dovoljno jaki razlozi. Budimo oprezni i hrabri! Vaš odani Tommaseo.«

U pismu Rajačiću Tommaseo ističe, kako on, rođen u Dalmaciji, a odgojen u Italiji, želi, da se ova teška borba, koja se bije, svrši tako, »da mogu da se svi sporazumno vesele: i Talijani, i Dalmatinci, i svi Slaveni. Ja sam poslije talijanskog pokreta u ožujku mogao s malo riječi da dignem na ustanak Dalmaciju; ali to nisam učinio, da pitanja još jače ne zamrsim i da pustim, neka ih riješe vrijeme i slobodni sporazum naroda. Ja vjerujem, da skorašnje tradicije mletačke vlade ne daju pravo Italiji, a još manje Austriji, da vladaju Dalmacijom; ni to, da stare tradicije hrvatske i ugarske historije vrijede toliko, da otmu današnjim Dalmatincima nikad nezastarljivo pravo da svojom voljom riješe svoju sudbinu... Skoro svi gradovi i svi otoci (dalmatinski) vezani su uz Italiju običajima, nuždom i uspomenama; sami seljaci ljube uspomenu svetoga Marka kao uspomenu svoje otadžbine; ma što se govorilo, istina je, da se Mlečani nisu brinuli za Dalmaciju, koliko je trebalo. Nisu se za nju brinuli, ali je nisu zlostavljali, kako to čini Austrija i kako će, što se mnogi boje, činiti Hrvati.« U daljnjem pismu Tommaseo dopušta mogućnost, da Dalmacija dođe pod Hrvatsku, ali, ako Hrvati žele da pridobiju Talijane, da se odreku svojih pretenzija na Dalmaciju, onda neka ne ratuju u Italiji protiv talijanske slobode.²⁰

I u pismu banu Jelačiću, u travnju 1849. god., dopušta Tommaseo mogućnost, da Dalmacija dođe pod Hrvatsku. Tommaseo prekora Hrvate, što ratuju za Austriju, pa kaže: »Mnogo vas ima Hrvata, koji ste svejedno Austrijanci; očistite se od austrijanštine (disaustriacatevi); i onda ćete živjeti svojim vlastitim životom. Takvima, kakvi ste, ne će htjeti Dalmacija da vam služi, ne će htjeti da vam se pridruže slavenska braća.«²¹

¹⁹ Raccolta Andreola V. 461, 462.

²⁰ Rukopis u arhivu »Correr« u Veneciji: Tommaseo III, 604. ss.

²¹ Tommaseovo pismo banu Jelačiću u istom arhivu, isti svezak.

Dalmatinska legija, osnovana zakonito, nastavila je svoje djelovanje 1849. godine i o njoj se vodilo računa kao i o svakoj drugoj dobrovoljačkoj formaciji u Veneciji.²²

Međutim uskoro opazi vojno odjeljenje mletačke vlade, da se mnogi Mlečani prijavljuju u tu legiju. Zbog toga vlada naredi, da se u dalmatinsku legiju ne prima nitko bez dopuštenja ministra rata. U mletačkom državnom arhivu nalazi se mnogo molba za primanje u legiju. Ovdje ćemo navesti jednu, i to Ivana Žepića iz Bakra i Petra Sudarovića iz Šibenika.

»Ministru rata. – Potaknuti osjećajem narodnosti, ponizno potpisani usuduju se s poštovanjem da od Vašeg Gospodstva mole za pomoć, da bi mogli vidjeti, kako se ostvario njihov premještaj u Dalmatinsko-istarsku legiju, za kojim već odavno uzalud teže.« – Žepić je rodom iz Bakra, a Sudarović iz Šibenika, i tako su oni – kako u molbi ističu – bez ikakve sumnje Dalmatinci i misle, da oni mogu biti članovi spomenute legije.

Ta su dvojica primljena u legiju, ali se tome usprotivi zapovjednik žandarmerije, kojoj su obojica dotada pripadala, jer bi mu se na taj način oduzeli ljudi. Osim te dvojice molili su mnogi drugi, koji su dotada bili u žandarmeriji, da budu premješteni u dalmatinsko-istarsku legiju, jer bi im se tako pružila veća prilika da ratuju. Skoro svi ti molioци odreda su bili s talijanskog poluostrova.²³

Međutim nije vojna uprava nikako bila zadovoljna sa stanjem u toj legiji. Bilo je u njoj previše oficira i podoficira, a premalo prostih vojnika. Na 67 vojnika bila su tri oficira i 30 podoficira, kaplара i drugih šarža. Dalmatinsko-istarska legija nije nipošto odgovarala očekivanju vlade. Ona se nadala, kad ju je osnivala, da će se u njoj skupiti na stotine mladića iz Dalmacije i Istre, a ne samo Dalmatinci i Istrani nastanjeni u Veneciji, i oni, koji su već prije pripadali drugom kojem vojnom odredu. Tako je bilo rečeno i u vladinom rješenju: »Osniva se u Veneciji dalmatinsko-istarska legija od svih vojnika i građana tih provincija, koji su se već u nju zapisali ili koji bi se prijavili, da u nju budu zapisani.«

Dalmatinsko-istarska legija nije imala sreće. Tek što je bila osnovana i za komandanta joj postavljen kapetan Mirković, već su je htjeli, 27. siječnja, metnuti u istu komandu s ugarskom legijom, pod komandantom kapetanom Seismit-Dodom. Istovremeno premjestiše dalmatinsko-istarsku legiju na Lido. Malo dana zatim povuče vlada tu naredbu, a za komandanta dalmatinske legije imenova Seismit-Dodu. Ali on se tog položaja nije htio da primi. Poslije toga imenova vlada drugog komandanta, ali ni taj nije mogao da primi dužnost, jer s njim nije

²² U državnom arhivu (Frari) u Veneciji nalaze se spisi, koji se odnose na dalmatinsku legiju, na primanje u nju, imenik legionara s točnom oznakom, odakle su i koliko im je godina, troškovi i t. d. Ono, što je ovdje, izneseno je po spisima tog arhiva.

²³ Governo provvisorio di Venezia 1848–49, Dipartimento Guerra Anno 1849. U drž. arhivu u Veneciji Fasc. 87, 88.

bila zadovoljna »Dalmatinsko-istarska komisija«. Napokon vlada imenovala za komandanta te legije Andela Barbarića. Dok je tako vlada izdavala razne naredbe i imenovanja, dalmatinska je legija bila uvijek pod komandom svoga prvog komandanta Mirkovića. 30. travnja je dalmatinska legija spojena, razumije se samo na papiru, sa švajcarskim lovcima u jednu kompaniju. Već prije toga je dalmatinsko-istarska legija prebačena u tvrđavu Margheru. Dalmatinsko-istarska legija, nezadovoljna, što je spojena sa Švajcercima, poče 8. svibnja da se buni. Zbog toga ih komandant tvrđave dade razoružati i posla u Veneciju. Sutradan, 10. svibnja, naredi vlada, da se dalmatinsko-istarska legija raspusti.²⁴

AKCIJA MLETAČKE VLADE

Ali odbor trojice: Naratović, Lazaneo i Petronio, koji su vodili brigu oko osnutka dalmatinsko-istarske legije, nije se ograničio samo na osnivanje te legije, nego je nastojao da i na drugi način radi, i to u samoj Dalmaciji, za stvar mletačke republike. Zbog toga obrate se ta trojica, kao odbor, 28. prosinca triumviru Cavedalisu i predlože mu, da se, u najvećoj tajnosti, pošalju u Istru i Dalmaciju dva ili tri čovjeka, i to dva u Dalmaciju, a jedan u Istru, s trostrukom zadaćom:

1) da tamo unovače vojnike i mornare i da ih odmah pošalju u Veneciju;

2) da tamo drže uvijek budan opozicioni duh protiv Austrije i antipatiju protiv Hrvatske i »famoznog« bana i

3) da koncentriraju sve stvari tako, da se, čim se pojavi mletačka flota uz obalu Istre i Dalmacije, oni stanovnici izjave za ujedinjenje s Venecijom i da zauvijek raskinu s mrskim Austrijancem.

Nadalje su odbornici predlagali i trošak, koji bi se imao u to uložiti i koji je po njihovu računu bio samo tri tisuće lira.

Cavedalis se s tim prijedlogom složio, ali je htio, da o njemu pita obrambeno vijeće, i da onda referira vladi, koja je imala da o tom odluči.

Čini se, da je obrambeno vijeće kočilo stvar, a mislilo se, da je poteškoća moglo biti i u samoj vladi. Da to spriječe i da stvar požure obrate se spomenuta trojica dru. Izaku Pesaru, da se on zauzme kod Manina i da ga uvjeri, kako je ta stvar izvanredno korisna, štaviše i apsolutno potrebna.

»Dalmacija je sada – kažu oni – bez vlade i glasno protestira protiv imenovanja bana. Ako bude on htio da ostane gubernator u Zadru, i ako, pošto svlada Ugarsku, ode tamo, on će svojom strogošću i bahatošću još više ogorčiti Dalmatince. A ako se on, potučen od Madžara, skloni u Dalmaciju, iskalit će tamo svoju nemoćnu mržnju. Bilo kako

²⁴ Svi dokumenti za to pitanje nalaze se u spomenutom arhivu, dipartimento Guerra. Governo provvisorio di Venezia – 1848–49, Fasc. 2560, 2591, 1336 i drugi.

mu drago, Dalmacija će se, potištena i žalosna, obratiti svome starom zagovorniku, pozivajući obožavanoga lava (Veneciju), da ponovo razvije na njenim obalama svoje zastave.

Odašiljanje emisara mora dakle da služi zato, da ohrabri Dalmatince u otporu i da se izjave u određeni dan i sa sigurnim uspjehom za talijanski pokret.

Predložena tri emisara su ljudi iz onih krajeva, koji dobro poznaju čud tamošnjeg naroda i toliko su pažljivi i oprezni, da ne će kompromitirati ni sebe ni druge.

Dalmatinci željno očekuju dolazak kojega mletačkog izaslanika, da se uvjere da će im doći pomoć, kad bude potrebno, i da dobiju jasnu obavijest, da talijanska stvar mora da triumfira i da Austrija ne će više stupiti u Veneciju.

Nemojmo dakle da izgubimo zgodan momenat. More treba da bude spas i slava Venecije. Kad se Istra i Dalmacija izjave za talijansku stvar, bit će Austrija primorana da svoje snage razdijeli svuda i hoteći da sačuva sve, ostat će bez svega.²⁵

Revolucionarna mletačka vlada sjetila se prekasno, da je jedini spas Venecije na moru. Ona je 22. ožujka 1848. godine, prilikom uzimanja arsenala, dobila dvije korvete i dva razoružana brika uz mnogo malih lađa. Protiv te flotice poslala je Austrija u mletačke vode jednu fregatu, jedan parobrod i jedan brik, a osim toga dala naoružati nekoliko trabakula. Pored toga su se spremale još dvije fregate, jedna korveta i četiri velika brika. Već po tom sastavu bila je austrijska mornarica jača od mletačke. Ali austrijska je flota, iako nije imala ni spremnih oficira ni mornara, bila i sposobnija od mletačke u kojoj su oficiri vodili neku vrstu pasivne rezistencije i nimalo se nisu zanimali za sudbinu Venecije, i rijetko je koji bio oduševljen za njenu stvar.

U svibnju prispjela je u pomoć Veneciji sardinska i napuljska flota, tako da je sada bilo svega zajedno dvadeset talijanskih lađa, koje su uspjele spriječiti blokadu Venecije. »Nikada – zapisao je Cavedalis – nije se vidjelo na Jadranu toliko talijanskih jarbola s jedinstvenom zastavom.« Austrijska flota, koja je bila mnogo slabija od ujedinjene talijanske flote, uklanjala se svakom sukobu s njom. S druge je strane sardinska vlada naredila svom admiralu Albiniju, da se dokopa onih lađa, koje su ostale u austrijskim rukama, a koje su bile zatvorene u lukama Trsta i Pule, ili, ako to ne može, da ih uništi. Prema tim svojim instrukcijama otplovi Albini prema Trstu i Istri, nadajući se, po nekim privatnim pismima, da će ga tamošnje stanovništvo dočekati s oduševljenjem. Tako je iz Udina pisao Dal' Ongaro 13. i 23. travnja 1848. g. provizornoj vladi u Milanu: »Istra i Dalmacija čekaju samo pomoć u oružju, da se dignu na ustanak. Trst će se pobuniti, čim ugleda jedno talijansko jedro.« »Ali je – kaže talijanski povjesničar Marchesi – realnost bila sasvim drugačija, jer iako je u Dalmaciji bilo osjećaja simpatije za talijansku stvar, jer tu nisu bile sasvim

²⁵ U arhivu Correr u Veneciji, Documenti Manin IV. 817.

utrnule uspomene na lava svetog Marka, većina je slavenskog stanovništva bila odana caru, a nisu ni u Trstu, kako bilježi Helfert, mletačka republika i talijanska trikolora našle poštivalaca.²⁶

Odtazak Albinijev prema Trstu i Istri podiže duhove u Veneciji, ali Albini ne učini ništa, jedno zbog toga, što ga u tom nije pomagala napuljska flota, a drugo zbog toga, što ni njegova vlada nije nikako htjela, da njezina flota smeta trgovini ostalih naroda i da izazove cijelu Njemačku, koja se bila zauzela za Trst. Na kraju se Albini ograničio samo na to, da sprečava ulaz i izlaz iz tršćanske luke austrijskim ratnim ladama. Markiz Hipolit Spinola, kojega je sardinska vlada poslala u Veneciju »da podržava dobre odnose između pijemontske armade i mletačke republike«, savjetovao je svojoj vladi, da osvoji Vis. »Mala posada i prisutnost flote na Jadranu osigurala bi nam njegov posjed.« Ali taj Spinolin savjet nije sardinska vlada prihvatila, pa su se sve operacije Albinija i mletačke flote sastojale u tome, što su izmijenili nekoliko topovskih hitaca s Austrijancima u Caorlu i Piranu.²⁷

Da je mletačka vlada ozbiljnije razmotrila situaciju i da je odmah razumjela, da se borba protiv Austrije ne može svršiti u nekoliko mjeseci, mogla je u svom arsenalu sagraditi takvu flotu, koja bi doista bila kadra da vlada Jadranom i da u određenom momentu dovede do konačne odluke. Međutim je ona posvetila glavnu brigu obrani kopna, a arsenal, mjesto da služi mornarici, služio je za sve više nego za mornaricu. Mjesto da gradi što više lada, vlada se pouzdala u pomoć Pijemonta i Napulja. Ali Napulj je od početka ograničavao svoju pomoć, a Pijemont je, poslije poraza kod Novare, odazvao svoju pomoć. Šta više Mlečani su, ostavljeni sami sebi na moru, sada svoju flotu još više osakatali oduzevši joj mnogo oficira i vojnika, koje su upotreбили u tvrđavama i baterijama.

Tada počеше Austrijanci pooštravati svoju blokadu, a mletačka se flota nije ni usudila izaći iz luke ni pokušati rastjerati Austrijance. Mletačka flota je, poslije više od godinu dana od ustanka, imala: četiri korvete, tri brika, jednu goletu, jedan parobrod, tri »potegača« i dvadeset trabakula. Protiv nje bila je austrijska flota, koja se sastojala iz: dvije golete, jedne korvete, dvije peniše, tri fregate, pet parobroda i tri topnjače.

18. lipnja izabran je novi komandant mletačke mornarice Ahil Bucchia. On odmah izjavi, da se takvom flotom ne da ništa početi i da je u prvom redu potrebno, da se pojača posada i uvede disciplina. Ali i on je teško uspijevao da uvede prijeko potrebnu disciplinu.

Sada, kad je to bilo kudikamo teže nego prije, poticali su mnogi mornaricu, da se nečega pothvati. Među ostalim učinio je to i Tommaso u jednom svom govoru u skupštini. Ali osim neznatnih napada nije Bucchia htio poduzeti ništa jače, jer se nije pouzdavao u vrijednost

²⁶ Marchesi Vincenzo, Storia documentata della rivoluzione e della difesa di Venezia negli anni 1848-9, Venezia, Arti grafiche.

²⁷ Marchesi, o. c. 210, str.

svoje flote. Međutim mu 27. srpnja naređe triumviri i Manin, da ima s flotom izaći iz Venecije i uprijeti sve snage da je oslobodi od blokade, kako bi grad došao do potrebnih živežnih namirnica. Ali Bucchia izjavi, da mletačka flota nije spremna za borbu s austrijskom.

30. srpnja izade proglas »Predstavka mletačkoj mornarici«, koju je u ime naroda potpisao Tommaseo. U tom proglasu Tommaseo je zahvaljivao mornarici, što se napokon odlučila da nešto učini, da opskrbi grad kruhom, ističući, da se neprijateljska flota sastoji od polusrušenih lađa i uvjeravajući mornare, da će se dio austrijske posade s njima pobratiti i da će u Istri i Dalmaciji naći prijateljske luke, jer se oni krajevi uvijek s ljubavlju sjećaju svetoga Marka. Tommaseu odgovori Bucchia oštro spočitavajući mu, da nije istina ono, što govori, jer austrijska flota nije nipošto u tako rđavu stanju, kako je to Tommaseo kazivao, a isto tako, da bi se prevarili Mlečani, da su došli u Istru i Dalmaciju očekujući, da će ih tamo dočekati kao prijatelje.²⁸

8. kolovoza krenu napokon mletačka flota pod komandom Buccchie iz luke, ali se 10. vrati neobavljena posla. Bucchia se nije pouzdao ne samo u svoje lađe, nego u prvom redu u svoje ljude, koji su, kako je on više puta izjavio, ne samo nedisciplinirani, nego spremni da u borbi napuste komandanta.

Da zlo bude još veće, proširila se u floti i kolera. Napokon počče desertiranja, mornari, a i oficiri ostavljali su svoje lađe, i Bucchia predloži, da se flota razoruža. Međutim stiže 14. kolovoza u Veneciju vijest, da je Pijemont sklopio mir s Austrijom, a i to, da se u Ugarskoj Görgey kod Vilagoša predao Rusima. 22. kolovoza potpisali su opunomoćenici Venecije, poslije duge i časne borbe, predaju grada Austriji. 25. istog mjeseca uđe austrijska vojska u mletačke utvrde, 28. već je bio okupiran cijeli grad, a 29. kolovoza podignuta je austrijska zastava na kopljima sv. Marka.

Nije nam poznato, je li vlada poslušala savjet i prijedlog dalmatinsko-istarskog odbora. Vjerojatno je, da jeste, kad je upravo u to vrijeme osnovala i organizirala dalmatinsko-istarsku legiju. Ali, ako se to dogodilo, bilo je sigurno protiv volje i savjeta Tommasea, koji se sada odlučno protivi tome, da se u Dalmaciji digne ustanak, uvjeren, da bi se takav ustanak svršio s neuspjehom i katastrofom.

Vidjeli smo, kako i koliko se u Veneciji nastojalo, da se Dalmacija pridobije za mletačku i talijansku stvar. Istina, nisu Mlečani imali pozitivnog uspjeha, i Dalmacija se nije nikako izjavila za Italiju, ali su vjerojatno akcije Splita, a i drugih, protiv sjedinjenja s Hrvatskom, u dobroj mjeri plod tog utjecaja. Osim toga mnogo su i sam Tommaseo i Venecija utjecali na neke Hrvate, koji ističući, da su dobri Slaveni, opet nisu htjeli da se Dalmacija odmah sjedini s Hrvatskom i Slavonijom. Kad su se pak hrvatskim vojnicima u Italiji počela pripisivati kojekakva zvjerstva, ostalo je malo dalmatinskih intelektualaca, na koje to nije djelovalo.

²⁸ Raccolta Andreola VIII, 286-288, Marchesi, o. c. 469. str.

Vijesti i pisma iz Venecije, sama ličnost Tommasea, koji je bio jedan od glavnih vođa nove republike, saznanje, da se u Veneciji osnovala pače dalmatinsko-istarska legija, spremna, da dače svoj život za oslobođenje Dalmacije od austrijskog jarma, sve je to djelovalo na dalmatinske »markoline«.

U Dalmaciji je bilo malo čistih »markolina«, t. j. onih, koji su željeli, da Dalmacija dođe ponovo pod republiku svetoga Marka, ali oni su vrlo dobro znali djelovati na neke Dalmatince i nagovarati ih da se protive, da se Dalmacija sjedini s Hrvatskom, pa su, kad drugačije nije išlo, tražili samostalnu Dalmaciju, jer Hrvatska nije još privlačna za Dalmaciju, i da nije Hrvatska zaleđe Dalmacije, nego Bosna i Hercegovina. Naročito su djelovala pisma i poruke Tommasea. Njemu se mora pripisati i traženje, da je za sjedinjenje potreban pristanak Dalmacije. 29. prosinca 1848. g. pisao je Tommaseo jednom Dalmatincu: »Ja mislim, da se naša jedna domovina ne smije predati ni Italiji ni Iliriji bez njena punog suglasja. Ali upravo zbog toga, da to suglasje bude potpuno, moraju kod izbora odlučivati dovoljno jaki razlozi. Budimo oprezni i hrabri! Vaš odani Tommaseo.«²⁹

Nesretni rat, koji je, poslije primirja 1849. godine ponovo započeo Pijemont i koji mu donese strahovit poraz kod Novare, pobudi u početku nove nade u Veneciji. Ali ni poslije Novare nije Venecija htjela da se preda. Tek poslije mnogo borba i nevolja, potpisa ona predaju, a 30. kolovoza uđe Radetzki u izmučeni grad. Venecija je bila ponovo austrijska.

II

GARIBALDINCI PREMA DALMACIJI GOD. 1861.

Otkad je Austrija dobila Dalmaciju, stalno je ona ne samo podupirala, nego upravo širila talijanski jezik i talijansku kulturu u ovoj svojoj pokrajini. Gospodarica Lombardije i Venecije, dakle najplodnijega i najbogatijega dijela Italije, nije Austrija vidjela nakakve pogibelji od strane Talijana u Dalmaciji i ako su se 1848. godine mogle jasno vidjeti simpatije nekih Dalmatinaca za Italiju. I u toj svojoj sigurnosti Austrija je u Dalmaciju uvlačila talijanske činovnike iz Italije, stvorila osnovne i srednje škole sa talijanskim nastavnim jezikom, i tako među Hrvatima i Srbima širila talijanski jezik i kulturu, i stvorila one, koji su se 1848. godine usprotivili sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom, a 1861. to sjedinjenje odbili.

²⁹ U Archivio Correr u Veneciji, Tommaseo III, 604. ss.

To je bilo i sasvim prirodno. Dalmacija je bila u jednoj istoj državi, u kojoj su bile i Lombardija i Venecija, t. j. u Austriji, Dalmatinci su prema tome slobodno saobraćali sa Talijanima u istoj državi. U dalmatinskim su se školama čitali talijanski pisci, i to samo talijanski pisci, i mladež se oduševljavala za talijansku veličinu. Mnogo je Dalmatinaca bilo u Italiji, mnogo Talijana u Dalmaciji, a jedan od najvećih talijanskih pisaca i patriota toga vremena bio je Dalmatinac Nikola Tommaseo. Kakvo onda čudo, ako su se takvi Dalmatinci oduševljavali pobjedama Pijemonta i Napoleona III. 1859. godine, ako su se veselili porazu Austrije kod Magente i Solferina, i nadali se i vjerovali, da će Talijani i dalje uspijevati.

Talijanske su aspiracije išle direktno protiv nastojanja i rada za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, jer bi upravo to sjedinjenje u prvom redu spriječilo dalje potalijančivanje dalmatinskog građanstva. S druge strane u Italiji nije bilo naročito organizirane propagande, koja bi djelovala otvoreno za priključenje Dalmacije Italiji, možda i zbog toga, što to nije bilo zgodno zbog daljine, i zbog nemogućnosti neposrednih veza, a možda su u tom pravcu djelovali i mađarski emigranti, koji su uvijek gledali Dalmaciju kao sastavni dio ugarskog kraljevstva.

Ali dok nemamo direktnih dokaza od strane vlasti, kojih je ili bilo nepoznato raspoloženje dalmatinskih Talijana, ili je to zataškavala, jer su ti dalmatinski Talijani imali na svim vodećim mjestima u Dalmaciji svoje ljude, sačuvao nam se u bečkom državnom arhivu jedan dokument, koji nam na to baca puno svjetlo.

Taj nam je uvid u tadašnje dalmatinsko političko raspoloženje omogućio kompozitor opereta dalmatinac Franz Suppè.

Jednog dana pripovijedao je on, sav žalostan svom jednom prijatelju, kako je duboko ožalošćen prilikama u Dalmaciji. Taj je njegov prijatelj inače policijski konfident, saopćio odmah cio razgovor bečkoj policiji, a ova odmah dalje ministarstvu. I tako nam se u arhivu ministarstva sačuvalo to povjerljivo pismo, adresirano na »Mademoiselle Art-poste restante-Wien.«

Pismo je datirano 27. septembra, dakle upravo onoga dana, kad je Borelli držao svoj čuveni govor protiv sjedinjenja Dalmacije sa Hrvatskom. Kako je Strossmayer 28. septembra odgovorio Borelliju, to je ovo pismo samo potvrdilo Strossmayerovu tvrdnju.

Pismo ovog konfidenta, a zapravo opažanja Suppèova, glasi:

»Dirigent Franz von Supè, koji je na ovdašnjem »Theater an der Wien« angažiran, a vjerodostojan i dobromislen čovjek, vratio se jučer sa svog odsustva, koje je trajalo nekoliko nedjelja, iz Dalmacije i Istre, kamo je bio pošao da se oporavi. On mi je opisao vrlo tužno stanje tamošnjeg raspoloženja, a ja sam smatrao, da sam dužan to saopćiti na više mjesta.

Primorski su gradovi pridobiveni za revoluciju od pijemonteških emisara. Među studentima, mladim činovnicima pa čak i ženama vlada velik entuzijazam za tu stvar. U mnogim porodičnim krugovima pletu se neprestano šalovi, koji se u paketima šalju Garibaldiju; najveći dio žena nosi podvezice za čarape u (talijanskoj) trikolori; stari mletački kameni lavovi, kojih ima mnogo u Dalmaciji, restauriraju se, a pred onim, koji se nalazi na glavnom trgu u Zadru gori dan i noć jedna uljenica.

Velik broj ribara je stalno u službi propagande; čak su se poduzele narudžbe za opskrbu garibaldinske flote, koja se tamo svaki čas očekuje. Općinske uprave u Zadru, Splitu, Šibeniku i Dubrovniku skroz na skroz osjećaju talijanski i s neprijateljem su u sporazumu. Izgleda, da su se oni sporazumjeli i s Crnogorcima, u slučaju da bi Garibaldi poduzeo da iskrcava vojsku, Crnogorci bi s jakim odjeljenjima pohitali sa svojih brda. Emisari obilaze naokolo ponajviše kao ribari i seljaci. Naročito je izvanredno aktivna prevratnička stranka u Trstu. Čak ni teritorijalna milicija, koja je u drugim slučajevima bila vrlo zaslužna, nije možda danas posve pouzdana... Računati se može na seljake iz Barcole, Cantonello, Sistiana, Santa Croce, ali ne na one iz Servole i mjesta, koja s Istrom graniče. Prema pripovijedanju Supèovom otkrili su u kriku novog dramskog društva u kući Perko na korzu jedan klub egzaltiranih mladića... Bilo bi oprezno, kad bi se metnuli pod policijsku kontrolu svi crveni i zeleni štofovi, koji se nalaze u spremištima kazališnih krojačnica i odijela za maske, jer su ti određeni, da se od njih sašiju trikolori (trobojne talijanske zastave). U velikom teatru (Teatro Grande) bila bi poželjna veća strogost od strane inspektora...«

Ministarstvo policije uzelo je tu prijavu odmah u postupak, i uputilo ju u prijepisu dalmatinskom namjesniku barunu Mamuli i tršćanskom freiherru von Bürgen.³⁰

1861. godina zateče Italiju ujedinjenu svu, osim Venecije i Rima. Pošto je 25. marta 1861. godine Cavour izjavio u parlamentu, da Rim ima da bude ne samo sjedinjen sa ostalom Italijom, nego i njena prijestolnica, započeo je on odmah pregovore s papinskom vladom o potpunom odvajanju duhovne od svjetovne vlasti. U maju izmiri se Cavour s Garibaldijem, koji mu nije mogao oprostiti, što je Nicu žrtvovao Francuskoj. Ali malo zatim, 6. juna umre taj veliki državnik, jedan od najvećih stvaralaca Nove Italije.

Ma koliko je tadašnji položaj Italije bio vrlo težak, jer je ona imala protiv sebe četiri dinastije, koje su bile protjerane a nastojale se natrag vratiti, Austriju na sjeveroistoku, a u svojoj sredini samoga papu, koji je gromovima svoga prokletstva ustajao protiv onih, koji su mu oduzeli skoro cijelu državu i htjeli da mu oduzmu i sam Rim, svejedno nisu oni Talijani, koji su htjeli ujedinjenu Italiju u cijelosti odustajali od

³⁰ HNSA 6210/BM 1860.

svojih namjera, da je doista i dobiju. Akciona stranka, koja je htjela taj cio program i ostvariti, započela je još 1861. godine sa svojim radom u tom pravcu.

Nacionalni odbor (Il Comitato Nazionale) uputio je u vezi s ovim još u oktobru 1861. dva proglasa, jedan na Crnogorce, a drugi na »Narode Južne Slavonije«. Treći proglas uputio je taj isti nacionalni komitet Istranima i Dalmatincima, a isto tako i četvrti »Talijanima austrijske mornarice«. Među ostalim poslao je taj komitet ona prva tri proglasa i velikom županu Ivanu Kukuljeviću. Kukuljeviću je ta tri proglasa donijela jedna nepoznata djevojčica i predala ih njegovom slugi.³¹

Proglas nacionalnog komiteta Crnogorcima glasi u prijevodu:

»Junučki Crnogorci!

Vi branite svetu stvar narodne nezavisnosti – A to je i naša stvar i ona naroda vaših susjeda, koji ne će kasniti da vas slijede – Ali zasada uzdajte se samo u se, i ne računajte na potporu zaštitnika, koji bi spavali uza sav krik vaših patnja, da niste sami od sebe izvršili djelo vašeg spasa.

Hrabri Crnogorci! Duh božji, ljubav domovini, vjera u vašeg glavara, prokušanost u borbama i pobjedama neka vam budu zasada vaši pomoćnici protiv neprijatelja, koji je stotinu puta jači brojem, koji mu vi možete suprotstaviti. Vi ćete ga pobijediti, a svijet će klicati vašem triumu.

Neka živi narodna nezavisnost.

U oktobru 1861.

Nacionalni Komitet.«

Drugi proglas, datiran isto tako u oktobru i potpisan od istog komiteta glasi:

»Narodi Južne Slavonije!

Blizu je čas, kada će se morati ispuniti uzvišena sudbina naroda, koji su još podjarmljeni. Pružimo svi jedan drugome bratske ruke, jer je naša stvar zajednička: ona slobode i nacionalne nezavisnosti.

U času bijesa ustanite svi kao jedan čovjek – Oružajte vaše ruke koje su isuviše dugo vremena bile besposlene – Marširajte protiv svakoga, ko podupire nečovječnu stvar tlačitelja. Osvetite se za uvrede koje ste toliko godina podnosili – Nasrnite bez milosrđa na nezasitne zlotvore, koji su uvijek, kao sada, izjedali vaše oceve i izjedat će vašu djecu. Pogrdeno vaše ime, oteta imanja, teret poreza, koji vas tlačí, vojna služba i ropstvo, kojemu ste podložni, neka vas sve podstakne na revoluciju.

³¹ Haus-Hoof und Staatsarchiv 1266/BM 1862.

Slaveni Juga!

Spremajte oružje – Neka svaka vrsta gvožđa, koje je naoštreno osvetom, u vašim rukama postane smrtonosno oružje protiv zajedničkih neprijatelja – Došlo je vrijeme, koje će uništiti zlotvore, oni će popadati kao iščupane paome, jer su prokleti na zemlji, koju će uskoro morati da ostave, da se prikažu Bogu na sud.

Neka živi sloboda i nacionalna nezavisnost.«

Treći je proglas datiran u novembru i upućen Istranima i Dalmatincima:

»Istrani i Dalmatinci!

Ropstvo, pa bilo ono ma koliko lako, ne može da se nikada sviđa slobodnim ljudima. Ne varajte se, ne vjerujte obećanjima, koja su iznudena okrvavljenom žezlu despotizma. Ovaj bi, nezadovoljan, što drži svoje narode pod pritiskom, da im iscijedi sok iz kostiju, htio da ih zdrobi pod žrvnjem, da ih u prah satre. Ali Bog nad nama bdije, i doskora ne će od habsburške kuće drugo ostati osim nečasne uspomena.

Braćo!

neka nas dan borbe nađe složne, sjedinjene i spremne na oružje – neka naše geslo bude »Domovina i sloboda« – naša parola »Smrt Austrijancima« – naš cilj »Sjedinjenje svih Talijana pod žezlom Viktora Emanuela II. kralja Italije«

Živjela Sloboda i Jedinstvo Italije!«

Istog mjeseca novembra izdao je spomenuti nacionalni komitet proglas:

»Talijani austrijske mornarice!

Mi ćemo za kratko vrijeme ponovo uzeti oružje u ruke, da izvojstimo posljednju bitku nacionalne Nezavisnosti. – Naše će lađe isprekrižati i gospodovat će Jadranom – Italija će biti slobodna od Sicilije do Dalmacije, i našim ugnjetačima ne će preostati drugi izlaz nego umrijeti ili pobjeći.

Braćo!

Sam nas jedna misao muči, a ta je, da ćemo možda morati da ukrstimo naše oružje sa vašim. Ali to Bog ne će dozvoliti. A Vi ćete, slijedeći poziv našega srca ustati na poziv, koji će Domovina uputiti svim svojim sinovima, i vi sretniji od nas, jer ste bliži neprijatelju,

pokazat ćete se dostojni talijanskog imena, a domovina će vam biti zahvalna. Živjela Italija Jedna i Nezavisna pod žezlom njenog kralja Viktora Emanuela!»³²

Ovaj posljednji proglas uspjeli su doista da u nekoliko hiljada egzemplara upute u jednom sanduku u samu austrijsku flotu, da se među mornarima podijeli. Međutim je taj sanduk otkriven, pa ga je sam Nadvojvoda Ferdinand Max dao zaplijeniti, a jedan egzemplar poslao po jednom majoru tršćanskoj policiji, s time da policija uputi izvide, ali ne i u mornarici. Ali kako nije mornarica ništa drugo saopćila, ni gdje se našao sanduk, ni kako se našao, to nije tršćanskoj policiji bilo moguće saznati o tome ništa. Zbog toga uputila je to tršćanska policija ministarstvu policije u Beč.

Ministarstvo policije uzelo je tu stvar u vrlo ozbiljan postupak i uputilo 27. novembra 1861. dopise namjesnicima u Trstu, i Zadru, hrvatskom banu, vrhovnom zapovjedništvu mornarice i ministru rata. U tim dopisima saopćava im ministarstvo policije o svim spomenutim proglasima iznoseći, kako se u njima pozivaju oni, kojima su upućeni, da ustanu i stresu sa sebe tuđinski jaram.

»Ove su pojave u visokom stepenu pažnje vrijedne, jer se iz toga stiče sumnja, da revolucionarna stranka namjerava doskora da agresivno istupi, i da misli na upad na istarsku ili dalmatinsku obalu.«

Ministarstvo moli spomenuta nadležstva da spriječe širenje spomenutih proglaša i stvar ispitaju.

Naročito nas interesira ovdje jedan dio ovog dopisa, koji je ministar policije uputio ministru rata: »Bojati se naime — kaže ministar policije — za tamošnju posadu (u Dalmaciji i Istri), koja se sastoji većinom iz četa hrvatske ili ugarske narodnosti i pravoslavne vjere. Budući da su ove čete, koje su tamo već duže vremena u garnizonu, bile izložene da budu zavedene lukavim razgovorima nezadovoljnika, koji su im srodni po plemenu i po vjeri, bojati se da one u odlučnom momentu ne bi bile pouzdane. Nadalje postoji velika zabrinutost što je u Dubrovniku i Kaštelnovom premalo posade. Ova se posljednja utvrda, rodno mjesto ustaničkog vođe Luke Vukalovića, označuje kao centar jedne opasne agitacije...«³³

Nezavisno od ovih dopisa saopćio je već 28. novembra generalmajor Wezlar banu Šokčeviću iz Rijeke, da bi se, prema izvještaju tvrđavnog zapovjedništva u Puli, revolucionarni komitet za Istru bio etablirao u Trstu.³⁴

Odnosno spomenutih proglaša mogao je ban Šokčević da 24. februara 1862. javi ministru policije, da su takva tri proglaša, pisana rukom, a

³² Svi proglaši u HHSA u Beču. 7753/BM 1861, 2082/BM 1862.

³³ HHSA 7753/BM 1861.

³⁴ HHSA 1266/BM 1862.

potpisana od »Comitato Nazionale« upućena velikom županu Ivanu Kukuljeviću, čijem ih je slugi donijela i predala jedna nepoznata dječica.³⁵

Ministarstvo policije uzбудilo se u isto vrijeme uslijed jednog drugog slučaja. Policijski komesarijat u Trentu telegrafirao je 18. novembra 1861. ministarstvu, da je primio vijest »iz pouzdanog izvora« u Milanu, da je neki Timoleone Vodoni, sudski činovnik u Milanu, a prije askutant u Dalmaciji, 30 godina star, poslan u Dalmaciju kao revolucionarni agent. Prije toga da je pošao u Capreru Garibaldiju, da od njega primi instrukcije. U Milanu, u krugovima koji su blizu Garibaldiju, vlada uvjerenje, da će doći do skorog upada u Dalmaciju, kojemu da je najprije cilj da pomogne ustanike i Crnogorce. Time se hoće da opravda znatno skupljanje ovih posljednih na austrijskoj dalmatinskoj granici.

Već 22. novembra uputilo je ministarstvo policije telegrame: namjesniku Dalmacije, hrvatskom banu, policijskom presidiju u Trstu, i namjesniku u Veneciji, pozivajući ih neka prate i nadziru spomenutog Vodonija.³⁶

23. novembra 1861. g. javio je policijski komesar na Rijeci Garimberty C. K. Namjesništvu predsjedništvu u Zagrebu, da je dobio iz inozemstva jedan izvještaj, koji da je onda saopćio komandantu mjesta Rijeke. Njemu je saopćio jedan korespondent iz Romagne, da je nekoliko talijanskih agenata poslano u Dalmaciju i Beč, da tamo organiziraju revolucionarni odbor. On je taj izvještaj primio 20. novembra i odmah ga je saopćio namjesniku Mamuli i tršćanskom namjesniku.

Osim toga on je (Garimberty) pred dvije nedjelje primio vijest od svog korespondenta iz Ravene, u kojoj mu je ovaj javljao, da je doznao od dva garibaldinska oficira, »da Garibaldi stavlja u izgled jedan skorašnji pokret na čelu svojih najboljih dobrovoljaca i svojih starih vojnika prema jednoj važnoj tački dalmatinsko-ilirske obale. Moj je korespondent – nastavlja Garimberty – podvostručio svoju pažnju, kad je čuo, da bi Rijeka bila mjesto, u kom bi se oni iskrcali. Ovi su se oficiri raspitivali za barke, za vojsku u okolici i da li austrijske ratne lade naokolo krstare.

Spomenuti korespondent pošao je za ovim oficirima u Ferraru i tamo doznao, da je »pred otprilike dvije nedjelje izdao komitet u Genovi naređenje, da svi odlučni dobrovoljci treba da budu spremni za jednu skorašnju ekspediciju pod Garibaldijem, a istovremeno neka se sa više strana skupe tačne informacije o vojnim snagama, koje se nalaze na ilirskoj obali, a naročito na Rijeci, kao i o raspoloženju naroda.

Priprave za ovo bile su odmah učinjenje, ali se za stvar doznalo, i pošto je, kako izgleda. pijemonteška vlada zaprijetila da će protiv

³⁵ 2082/BM 1862.

³⁶ HHSA 7767/BM 1861.

svakog nepromišljenog pokreta dobrovoljaca poduzeti oštre mjere, došlo je protunaređenje, i svaki se dalji korak suspendirao.«

Kad je »Presidij kralj. dalm. hrv. slavon. namjesničkog vijeća u Zagrebu« primio ovaj izvještaj riječkog policijskog komesara, uputio ga je on 29. novembra 1861. ministru policije Meeseryju.³⁷

Međutim prema izvještaju tršćanskog namjesništva od 28. novembra nije do tada spomenuti Vedovi stigao u Trst. To isto javlja tršćansko namjesništvo i 5. januara 1862. g.³⁸ Tek je 31. januara saopćilo ono ministru, da je Timoleone Vedovi stigao bio u Trst još 16. decembra, i onda produžio za Rijeku. Kasnije nije on u Trst više dolazio.³⁹

Ni riječka policija nije bila naročito hitra, jer i ona javlja tek 28. januara 1862. u Zagreb, da je Timoleone Vedovi prispio bio na Rijeku 17. decembra iz Trsta i odsjeo u gostioni »Aquila Nera«.^{39a}

Još je najbrža bila dalmatinska policija. Već 10. januara javio je ministarstvu dalmatinski namjesnik Mamula, da je Timoleon Vedovi, ranije askultant, a onda aktuar 1858. godine kod c. k. preture u Drnišu, došao 21. decembra iz Mantove preko Rijeke u Zadar, da tamo utjera neka potraživanja, koja je imao iz vremena svoga službovanja. 27. decembra vratio se u Zadar i 29. otputovao je za Trst, da otale pođe u Mantovu. Kažu, da je međutim pošao u Beč. U Zadru nije saobraćao ni s jednom sumnjivom osobom, a ni u Zadru ni u Šibeniku nije dao povoda nikakvoj sumnji.

Vedoviju niko ne vjeruje, jer je lakouman i lažljiv. Njegovo ime nije Vodoni, kako je to bilo javljeno, nego Vedovi.^{39b}

Do 5. februara nije Vedovi prispio u Beč, kako to toga dana obavještava bečka policija ministra policije.^{39c}

Pijemont nije 1866. godine stupio u rat s Austrijom zbog Dalmacije, iako je u očima nekih talijanskih patriota i Dalmacija trebalo da postane dio ujedinjene Italije. A opet se ne samo kod ovih nego i na istom savejskom dvoru mislilo, da bi jedna navala na Dalmaciju donijela Italiji, ako ne nju samu, a ono svakako olakšanje talijanskog bojišta, jer bi Austrija bila prisiljena poslati dio svojih četa u Dalmaciju.

Treba međutim istaknuti, da se stvarnost u Dalmaciji nije nipošto slagala sa mišljenjem i željama talijanskih patriota, jer je u Dalmaciji bilo vrlo malo ljudi, koji su težili za pridruženjem Italiji. Dalmatinski su izbornici davali svoje glasove autonomašima, ne zbog toga što su željeli Italiju, nego zbog toga što nisu htjeli sjedinjenje s Hrvatskom. Uzroke, zbog kojih se to događalo, trebamo da tražimo na drugoj strani: tu je bio u prvom redu izborni red, koji je omogućavao imućnijim slojevima

³⁷ HHSa 7913/BM 1861.

³⁸ HHSa 7953/BM 1861-141/BM 1862.

³⁹ HHSa 725/BM 1862.

^{39a} HHSa 903/BM 1862.

^{39b} HHSa 3/7/BM 1862.

^{39c} HHSa 784/BM 1862.

građanstva prevlast nad neimućnijim, općine, koje su bile u najvećem dijelu u rukama autonomnaša, birokracija, koja se bojala, da će sjedinjenjem s Hrvatskom izgubiti ne samo svoj utjecaj nego i svoje položaje. Ali sve je to bilo daleko od toga, da bi Dalmatinci u svom velikom dijelu željeli Italiju. Štoviše, može se kazati, da je narod bio u prvom redu za Austriju, za cara, i da taj narod protiv cara ne bi bio ne samo s Talijanima, nego ni sa Hrvatima, koji bi htjeli da se odcijepi od Austrije. Takva misao nije u to vrijeme mogla naći korijena u narodu, osim možda kod nekolicine u Boki, koji bi rado vidjeli sjedinjenje s Crnom Gorom, ili pak kod nekolicine dalmatinske inteligencije i građanstva, u kojima je želja za sjedinjenjem s Italijom bila već dozrela. Ali takvih je bilo vrlo malo. I upravo zbog toga nije ni autonomnaška stranka nikada istupala sa jednim talijanskim političkim programom, i narodu se govorilo samo o autonomnoj Dalmaciji, čak o slavenskoj Dalmaciji, koja ima svoje posebno slavenstvo, dalmatinsko. I sam Tommaseo u svim svojim spisima nije nikada zastupao mišljenje talijanstva Dalmacije, nego je zagovarao poseban dalmatinski slavenski narod, a protivan je bio onima, koji su zagovarali sjedinjenje s Italijom, isto tako 1848., kao i 1860. i 1861.

Ali, uza sve to nije nipošto nedostajalo agitacije za Italiju. Bilo je, kako rekosmo, građana i intelektualaca, koji su se zanosili ne samo za talijanskom kulturom, nego i za Ujedinjenom Italijom, u kojoj ih bila i Dalmacija. Takvih je bilo i 1848. i poslije toga. Bilo ih je malo svijesnih, ali ih je bilo dosta, da kod talijanske akcione stranke pobude interes za Dalmaciju i želju da je prisajedine Italiji. A osim ovih bilo je isuviše mnogo pobude od strane najvećeg dijela javnog istupanja, da Talijani budu uvjereni, da Dalmaciju treba prisajediti Ujedinjenoj Italiji. Talijanski je bilo sve, što je izlazilo iz Dalmacije: novine, koje su, kao »La Voce Dalmatica« ne samo pisane talijanskim jezikom nego i disale talijanskim duhom i branile i dalju vladavinu talijanskog jezika u Dalmaciji. »Il Nazionale«, koji, iako pisan u hrvatskom duhu, opet je bio pisan talijanskim jezikom. Rasprave u saboru vođene su na talijanskom jeziku, a jedino dva poslanika govore hrvatski. Na sudovima talijanski jezik, u svim uređima talijanski jezik, u školama talijanski jezik. Pa kako je onda mogao običan Talijan misliti da Dalmacija nije talijanska i da i nju ne treba od Austrije osloboditi i Italiji prisajediti?

Mi smo već vidjeli, kako je akciona stranka u Italiji doista na Dalmaciju mislila već ranije, a ponovo 5. februara 1864. javlja iz Torina jedan konfident ministarstvu policije u Beču, da »akciona stranka u sporazumu sa prevratničkim elementima u Ugarskoj i Veneciji hoće da spremi jednu ekspediciju, koja treba da se iskrci na dalmatinsku obalu.«⁴⁰

Krajem 1864. godine, 22. decembra javila je policijska direkcija u Veneciji, da ju je njezin konfident u Torinu izvijestio, da će Cavaletto

⁴⁰ HNSA 1322/BM 1864.

u sporazumu s vladom i mletačkom emigracijom poči u Anconu, i da će otale pod krivim imenom prijeći u Dalmaciju, da tamo spremi teren za oružani ustanak. U Torinu hoće talijanski patrioti, u sporazumu s vladom, da revolucijom u Dalmaciji, Hrvatskoj i Ugarskoj natjeraju Austriju u škipac.

Čim je primio ove informacije, mletački je direktor policije izvjestio o tome policijsku direkciju u Zadru i Kotoru, i poslao u Zadar Cavallettovu fotografiju.⁴¹

6. januara 1865. održana je u Torinu skupština mletačke emigracije, a zatim još jedna skupština iste emigracije. Na ovim je skupštinama zaključeno, da se ima dignuti revolucija u mletačkom kraju i južnom Tirolu, da treba sa dobrovoljcima napasti austrijsku granicu i istovremeno izazvati metež u Dalmaciji.⁴²

30. januara sastala se u Ankoni jedna pomorska konferencija, na kojoj je povjerljivo saopćeno, da će se krajem februara 1865. g. sabrati jedna jaka garibaldinska vojska, i da će je poslati na tri odredišta: jedan dio u venecijanski kraj, drugi u talijanski Tirol, a treći u Dalmaciju. Istovremeno će u tim krajevima planuti revolucija, pa će tako Pijemontezi moći da u sva tri spomenuta kraja sigurno uđu.⁴³

24. aprila 1864. g. saopćio je francuski ambasador u Beču austrijskom ministarstvu povjerljivo neke notice. On tu kaže: »Pošto je nadzor austrijske vlade učinio skoro nemogućom jednu ekspediciju u Tirol i Friuli, akciona stranka misli nanovo na pomorske ekspedicije. Kažu, da je zaključeno, da jedna otplovi pod zapovjedništvom Menottija i Bassoa, iz Ravene na Rijeku, a druga pod zapovjedništvom Nicotere iz Barija put Kotora. Parobrodi, koji bi imali da prevezu ove ekspedicije, bili bi od garibaldinskog komiteta unajmljeni u Engleskoj, i putem bi se zaustavili u Malti, gdje bi ukrcali oružja, municije i drugog. Ova bi kretanja trebalo da počnu krajem aprila.«⁴⁴

Austrijska je vlada odmah o ovome obavijestila hrvatskog bana, dalmatinskog namjesnika, namjesnike u Trstu, Veneciji, Tirolu, a ministarstvo mornarice naredilo je odmah kontraadmiralu Tegetthoffu, da spremi Kotor i Rijeku.

U Puli se odmah sve počelo spremati za eventualni dolazak talijanskih ratnih lađa u ove krajeve. Naročito se očekivao napad, kad je ministarstvo obavijestilo komandu u Puli, 29. aprila, da su talijanske ratne lađe isplovile iz Ancone.⁴⁵

⁴¹ HHSA 12842/BM 1864.

⁴² HHSA 317/BM 1865. - Izvještaj policijske direkcije u Veneciji ministru policije u Beču, od 11. januara 1865.

⁴³ Izvještaj Feslatti Giuseppea, koji je na toj konferenciji učestvovao, od 31. januara 1865. - HHSA 771/BM 1865.

⁴⁴ HHSA 2275/BM 1865.

⁴⁵ HHSA 2275/BM 1865.

Prema izvještaju, koji je dobila policijska direkcija u Veneciji od svojih turinskih konfidenata, i o čemu je izvjestila ministarstvo policije u Beču 11. maja 1865., u Torinu se nalazio prijatelj Garibaldijev Vojvoda od Southerlanda. On bi tobože bio denio Garibaldiju obećanje, da će ga engleska vlada indirektno pomagati u slučaju eventualnog napada na Dalmaciju. To bi pomaganje bilo u tome, što bi se u Jadranskom moru pojavila jedna engleska ratna lada, i kao svojevremeno kod Marsalle, različitim kretanjima i manevriranjem, olakšala iskrcavanje dobrovoljaca na dalmatinsku obalu.

Isti je izvjestitelj javljao, da je Mazzini naredio, da dobrovoljci upadnu u Tirol.⁴⁶

Medutim, 1865. g. nije od svega toga bilo ništa.

Pijemont je dobro znao, da bi svaka ovakva ekspedicija propala, jer prilike nisu bile povoljne za bilo kakav usamljeni sukob Italije sa Austrijom. Medutim su se u godini 1865. razvile prilike, koje su mogle talijanskoj vladi da daju nadu, da će doskora Cavour moći da ostvari savez s Prusijom, koji je još 1861. godine preko generala La Marmore nudio Prusiji.

Stari sukob između Prusije i Austrije zbog prestiža u Njemačkoj i težnja Bismarcka, da se Austrija isključi iz Njemačkog saveza, možda bi se bio izgadio, da nije sukob zbog Schleswig-Holsteina doveo do rata između ova dva velika rivala u Njemačkom savezu.

God. 1864. napale su zajednički Prusija i Austrija Dansku zbog Schleswig-Holsteina, na kopnu i na moru, i oduzele joj ove zemlje. I ako je Bismarck s početka namjeravao, da obje ove zemlje uzme za Prusiju, sporazumjeli su se poslije izvjesnih neprilika 14. augusta 1865., da upravu Schleswiga preuzme Prusija, onu Holsteina Austrija, a da Lauenburg prepusti Austrija Prusiji za 31 i po miliona talira. Već je tada govorio Bismarck o ratu s Austrijom. Bismarck nije bio ovakvim rješenjem zadovoljan, pa je ponudio Austriji, da uz izvjesnu novčanu odštetu odstupi obje zemlje Pruskoj. Ali Austrija odbi taj prijedlog. U isto vrijeme, krajem 1865. godine, ponudila je Italija Austriji tisuću miliona lira za Veneciju. I tu je ponudu Austrija odbila.

Poslije ovoga bilo je prirodno, da će doći do saveza između Italije i Prusije. U sporazumu sa Francuskom, Italija je 8. aprila 1866. sklopila savez s Prusijom na tri mjeseca. Bilo je ugovoreno, da će u slučaju, ako kralj Vilim napadne Austriju, to isto učiniti i Italija. Mir će se sklopiti samo tada, kad Italija dobije Veneciju, a Prusija izvjesni teritorij u Austriji. U takvim prilikama naredi austrijska vlada mobilizaciju južne vojske 21. aprila, i postavi Benedeka za zapovjednika sjevernih trupa, a nadvojvodu Albrehta južnih. 27. aprila započe i mobilizacija sjeverne vojske. Odmah zatim 3. maja naredi kralj Vilim mobilizaciju pruske vojske.

⁴⁶ HHSa 3318/BM 1865.

Sada je austrijska vlada videći, da će doći između dvije vatre, pokušala da Italiju odvrati od saveza sa Prusijom, i ponudi Veneciju francuskom caru, koji bi je onda predao Italiji. Ali Italija to odbije, jer nije htjela primiti Veneciju od Napoleona. Poslije toga sklopi Austrija s Napoleonom 12. juna ugovor, da će ona ustupiti Italiji Veneciju uz izvjesnu odštetu, a u Njemačkoj ne će nastati nikakve teritorijalne promjene bez pristanka Francuske.

Međutim stupiše Talijani u akciju, i 23. juna predoše Mincio, 24. juna dođe do boja kod Custoze, u kojem Austrijanci odlučno pobijediše. Ali Austrijanci ne mogahu iskoristiti tu svoju pobjedu, jer su međutim stigle zle vijesti sa sjevera. Tamo je austrijska vojska pod Benedekom bila 3. jula kod Königsgraetza poražena i povlačila se prema jugu.

Italija je, kad je ušla u rat 1866. g. postavila, pored drugih ciljeva i taj, da postane gospodarica na Jadranskom moru i osvoji jedan dio njegove istočne obale. To se jasno vidi iz instrukcija, koje je talijanska vlada dala 5. srpnja 1866. g. admiralu Persanu.

Pod točkom 9. tih instrukcija kaže talijanska vlada: »*Bitna svrha našeg ratovanja u Jadranskom moru ima biti prije svega, da postanemo njegovi gospodari, da oslobodimo ovo more od austrijske eskadre. Kad se neprijatelj sretne, treba ga progoniti, napasti i potući, ili u najmanju ruku potjerati natrag u luke i tamo na takav način blokirati, da on ne može izaći na otvoreno more.*«⁴⁷

Uz ove instrukcije pisao je talijanski ministar Depretis Persanu: »Na moru se nalaze najljepši talijanski gradovi; pokaži, da je njeno more doista njeno more«.

Prije nego je talijanska mornarica isplovila iz Ancone, uputio je Persano cjelokupnoj mornarici dnevnu zapovijed, iz koje se vidi cilj, koji je mornarica imala da postigne. U toj se zapovijedi nalazi i ovaj pasus:

»Mi krećemo na otvoreno more, da, bez obzira na neprijateljsko oružje, steknemo Italiji zemlje, koje joj pripadaju. Ja se veselim, što vam to mogu objaviti i time zadovoljiti vašu ispravnu težnju za bor-bom.«⁴⁸

Još 14. maja primilo je ministarstvo policije jedan telegram iz Pariza adresiran na Henriette Buichberg, Schnirdgasse Nro 11. Autriche. Vienne: Ekspedirano u Split 17 hiljada tona Gari brick kapetan Andruz-Isidore Schmidt«.

Ovaj je telegram značio, da će 17. maja pod zapovjedništvom Andreuzija krenuti jedna jedrenjača sa 1000 garibaldinaca u Split.

⁴⁷ Attlmayr F., Der Krieg Österreichs in der Adria im Jahre 1866, Pola 1896 str. 89 ss.

⁴⁸ Ibid.

Osim ovog primilo je ministarstvo još jedan telegram, kojem se također javljalo, da je Garibaldi naredio, da jedna ekspedicija od 1000 dobrovoljaca potajno krene iz Genove 17. maja, na jednoj jedrenjači. U tu se svrhu, tobože, Garibaldi sporazumio sa admiralom Vacca. Istovremeno se javljalo u toj depeši, da tobože Garibaldi ima u Dalmaciji u banci braće Signorelli jednog svog agenta.⁴⁹

5. jula primilo je ministarstvo telegram iz Trsta, da su tobože Košut i Menotti krenuli sa dobrovoljcima iz Barija i Barlette u Dalmaciju.⁵⁰

Međutim ove vijesti nisu bile tačne, i u Dalmaciju nije prispjela nikakva ekspedicija Garibaldinaca, ali se spremala doista navala talijanske flote na Dalmaciju. Ova se flota sakupljala u Tarentskom zalivu, a onda otplovila u Anconu. Talijanska je vlada silila admirala Persana da stupi u akciju, i on to napokon učini 16. jula 1866. isplovivši sa 23 ratne lađe iz ankonske luke prema istočnoj obali Jadranskog mora. Persanov pokušaj da iskrcava vojsku i zauzme mjesto i luku Vis nije uspio, jer je Vis bio dobro branjen. Međutim je stigla i austrijska flota pod zapovjedništvom kontraadmirala Tegetthoffa. Odmah, čim su se neprijateljske flote susrele, 20. jula dođe do boja, u kom austrijska mornarica pobijedi, a talijanska se flota povuče u Anconu.

Međutim između Austrije i Prusije je 26. jula sklopljen mir u dvorcu Nikolsburgu, a 23. mir u Pragu, prema kojima je Austrija imala istupiti iz Njemačkog saveza, i platiti 20 miliona talira ratne odštete. Pošto je Francuska od Austrije primljenu Veneciju ustupila Italiji, došlo je do mira između Austrije i Italije u Beču 3. oktobra 1866. godine.

DODATAK

NEKOLIKO JOŠ NEPOZNATIH PISAMA TOMMASEA IZ G. 1848 i 1849.

I

A un Dalmata a Roma

15 magg. 1848.

Della Dalmazia nulla so. Li ho sempre ammoniti a starsene cheti; che noi per ora non li potevamo soccorrere, ne essi liberarsi da se. La Dalmazia dev' ella essere italiana o slava? Questione grave. Io penso italiana per ora se Dio fa che l' Italia sia libera: slava con gli anni...

Archivio Correr u Veneciji II. 184

Tommaseo

⁴⁹ HHSA 3412/BM 1866.

⁵⁰ HHSA 5222/BM 1866.

Al sig... Babukić («Babukić» kasnije precrtano)

Zagabria

26 maggio (1848)

Le promesse dell' Austria date ai popoli per più di trent'anni furono violate con forza, frustrate con frode e fatte ludibrio. Che se questo è delle promesse del 1814 quando l' Austria, combattendo le prepotenze napoleoniche, aveva per se, insieme co' principi, quasi tutte le nazioni d' Europa o oltraggiate dalla guerra o della guerra stanche; come potrà ella l' Austria ottenere oggi le nuove promesse tanto più ampie, ella tanto più debole...? Col sangue vostro, o Croati valorosi vi sforzano di consumare un' ingiustizia impossibile, vogliono ricoprirvi del lor vitupero, e di poderosi militi farvi impotenti carnefici. La costituzione che vi porgono in carta è un novello insulto, perchè la porgono con mano tremante dalla paura, la porgono tinta di sangue fraterno. Quanti siete, anime generose, quanti amate l'onore del nome Slavo, mettete un grido di pietà per l' Italia... rigettate da voi il peso del disonore, richiamate i vostri figliuoli e fratelli sul vostro terreno che deve essere difeso dal loro valore, dai loro sudori fatto fecondo. I Boemi, i Polacchi, gli Ungheresi vi danno l'esempio, e sarebbe vergogna indelebile non lo seguire...

Non è cieco amore all' Italia che muova queste parole, non è paura ch'io senta per essa. La liberazione d' Italia può essere alquanto tardata, mandata a vuoto non più. Io sento compassione non tanto di lei quanto de' suoi o crudeli o ciechi nemici. Non vogliate voi essere di costoro: in nome dell'umanità ve ne prego, siccome vostro fratello (ultimo d'autorità, ma tra primi d'affetto) ve lo comando.

Archivio Correr II. 223

A un Dalmata

29 Dic.

Ecco la lettera che io scrivo al Rajacic, e che gli arriverà tarda molto per la via di Costantinopoli. Ma Ella intanto può tener parola di questo negozio con esso e con gli altri. Io non intendo che la misera patria nostra si dia ne a Italia ne a Illiria senza suo pieno consentimento; ma appunto perchè il consentimento sia pieno, giova che alla scelta sian poste ragioni sufficienti. Prudenza e coraggio.

Suo aff...

Archivio Correr III. 604

Monsignore

A Lei che conosce e ama la città dov' io nacqui, a Lei che intende a giovare e onorare con la parola e con l'opera la gente Slava tutta quanta, io oso scrivere, e in lingua italiana, perchè, poco esperto della serbica, troppo tempo dovrei spendere a significare il sentimento mio, e molte occupazioni m'incalzano.

Nato in Dalmazia, allevato in Italia, amante della libertà vera, cioè della giustizia in ognun popolo e in ogni terra libero da odii passionati, e da superbie servili, io desidero vedere la dura lotta che s'agita, riuscire a tal fine, che Italiani, Dalmati e Slavi tutti, abbiano d'accordo giovarensene. Dopo i moti italiani del marzo io potevo con poche parole eccitare la Dalmazia a sommossa; ma non lo feci, per non avviluppare le questioni più fortemente che mai, per lasciare che le sciogliessero il tempo e il libero consenso de' popoli. Io credo che nè le recenti tradizioni del dominio veneto diano all' Italia e molto meno all' Austria, il diritto di dominar la Dalmazia; nè le vecchie tradizioni della storia croata e ungarica, valgano a spogliare i Dalmati odierni dell'imper-scrivibile diritto di spontaneamente statuire il proprio destino. Ma, lasciandone a essi l'arbitrio, giova notare che qualunque potentato voglia attrarre i Dalmati a se, deve allettarli con solide guarentigie di benessere e di libertà. La Dalmazia è una piccola strascia di terra; ma il sito importante ch'ella occupa, il valore marinaresco de' suoi abitanti, l'agilità delle intelligenze, la bellezza sì della stirpe e sì dell'linguaggio, la fanno ragguardevole e preziosa. Le città quasi tutte e tutte le isole, per abitudini, necessità e ricordanze, sono allegate all' Italia; i villici stessi amano la memoria di S. Marco, siccome patria memoria; tuttochè si dica, e sia vero, che i Veneti non curassero, quanto dovevano la Dalmazia. Non la curavano, ma la maltrattavano meno di quel che l' Austria faccia, e di quel che da molti si teme che siano per fare i Croati. A persuadere che Croazia non è punto disposta a seguire l' Austriaco esempio, non basta, invero, prometterle ch'ella potrà inviare i suoi deputati alla Dieta di Vienna e di Kremsier. D'altra parte, per condurre gl' Italiani a cedere ogni loro titolo sopra i Dalmati (giacche quella provincia non dev' essere dai fratelli invasa di forza, e tenuta di forza come conquista), bisogna riconoscere i sacri diritti che gl' Italiani hanno sul loro proprio terreno. Bisogna ritirare di là le armi Slave, non solamente per avere gl' Italiani acconsenzienti agli scompartimenti da fare, col tempo, ma (e questa è la precisa ragione), per non si rendere più a lungo carnefici d'un popolo e sgherri d'una corte, la quale arrogherà a se l'onore della vittoria, e lascerà alle armi Slave l'odio delle atrocità e l'ignominia delle turpitudini perpetrate. Gli Slavi, se sperano, vinta Italia e Ungheria, domare l' Austria, e fare slavo l' Impero, non conoscono nè altrui nè se stessi. Si divideranno manzi la consumazione dell'opera; e su loro, divisi, Austria con tutta Germania piomberà. Meglio non abusare della vittoria, non sostituire la

forza, intendersi cogl' Italiani, cogli Ungheresi, co' Dalmati. Tra i Dalmati deputati a Kremsier è Stefano Ivicëvić. Vegga, Monsignore d'averne un qualche colloquio seco, e così con quelli tra Polacchi i quali possono ravvicinare i Croati a Magiari. Agl' Italiani bisogna parlare co'fatti e levare i soldati Slavi d' Italia. L'han detto nel marzo: lo facciano finalmente. L'autorità sua, Monsignore, molto potrà. In Lei confido; e me Le offero.

Tommaseo

Archivio Correr III. 604

V

Al Bano Jellacich
(traduzione dall'illirico)

aprile 1849.

La stirpe Slava sarà dalle altre nazioni guardata con stima o con disprezzo non tanto per le imprese di guerra quanto per l'intendimento di quelle e per la generosità del sentire. Ciò che finora fa forti gli Slavi sopra altri popoli, è la schiettezza dell'animo, la sincera franchezza. Or io ho veduto con gran dolore dell'animo mio che gran parte de' Croati si credettero con astuzia soverchiare Ungheria e ingannare Austria e sulle rovine di quella innalzare il vessillo d'un nuovo regno. L'astuzia, Signore, non è cosa da tutti; e puo uomo forzare e corrompere la propria natura, senza però giungere al fine delle immoderate sue voglie. Non ha la Croazia sia qui guadagnato ne libertà ne gloria militare ne potenza nessuna; ma solamente l'odio e la disistima degl' Italiani, degl' Ungheresi e fin de' Tedeschi. Schiavi sarete sempre del' austriaca spada se servi allo spirito austriaco. Non piccola parte de' Croati siete austriaci, tuttavia: disaustriacatevi; e allora vivrete di vita propria. A tali quali voi siete non vi vorrà Dalmazia servire, non vorranno associarvisi gli Slavi fratelli. Sarete della libertà il verme non la radice. Voi non potete schiacciare gli Ungheresi: abbracciateli: abbracciateli come Cristiani: si è ancor tempo, credetemi. Austria cadrà, e voi con essa. Voi nazione giovane, perchè gettarvi sotto la decrepita in sepoltura vivi? Libero parlo, alla nostra. Ascoltate nel nome di Dio.

Archivio Correr IV. 343

VI

Al Sig. Kukulievich in Zagabria

21 ap. 1849.

Vi mando queste parole indirizzate ai Croati militanti in Italia, che son mie, ma stampate da un prete Dalmata, nella ortografia Dalmatica ormai di me posposta alla vostra!

Fate il possibile perchè il vostro regno richiegga instantamente che tutti i Croati siano richiamati d' Italia, e non partecipano alle sacri-

leghe infamie dell' Austria. Quanto mi duole che gente Slava si brutti di sangue italiano, e tenti soffocare i moti della libertà, per la quale da dieci anni in Croazia si combatte! Unitevi ai Boemi, ai Polacchi soggetti dell' Austria; rivendicate lealmente i vostri diritti... non vi fate complici di codesta decrepita e disprezzata tirannide...

Correr:
Tommaseo II
p. 82

VII

Al vescovo Rajacich

7 maggio 1849

Non so se Le sia pervenuta una mia lettera che per la via di Costantinopoli le indirizzò nel gennaio il sig. principe Czartorinsky. Riscrivo poichè i miei presentimenti e consigli d'allora mi paiono adesso avvalorati dai fatti. La guerra ungherese non vuol così presto finire come gli Austriaci e certi Slavi pensarono. E quando anco Austria vincessesse, nè potrebbe distruggere la stirpe maggiore, nè vorrebbe schiacciarla. L'adoprirebbe anzi come perpetua minaccia degli Slavi, e izzerebbe gli odii, che sono la sua speranza... Mentre ancora pende incerto l'esito della guerra sarebbe merito e di previdenza e di generosità che gli Slavi offrissero all' Ungheria patti onesti, i quali sarebbero volenterosamente accettati. Questo converrebbe fare con quella schiettezza che si conviene a uomini degni d'essere liberi, e senza gli avvolgimenti lentissimi e ambigui, proprii de' re.

I preti infatti di politica veggono più lontano de' re; e le più grandi cose che la storia rammenti, e nel bene e nel male, furono operate o da preti o da allievi de' preti. Ella, Monsignore, che ha già ne' fasti della sua nazione luogo cospicuo, può agevolmente acquistarlo più splendido ancora. Ma per vincere la diffidenza inveterata, per antivenire le frodi dell' Austria, avvedutamente lenta e posente dagli indugi più ch'altri degl'impeti, bisogna parlar chiaro e spedito! Chiaro agli Ungheri e chiaro a' Tedeschi. Dire agli Ungheri che se lasciamo costituirsi in franchigia le stirpi Slave del mezzodi, se aiutano la Polonia, allora solo potranno non temere la Russia, la quale approfitta dell'odio da' Tedeschi mostrato agli Slavi per allettare a se questi a ingrandire di forza morale che della materiale è assai più tremenda. La Prussia per meglio assicurare a se stessa il primato di Germania può e deve mostrarsi ai Polacchi umana e l'umanità farà lucro. Tedeschi, Ungheresi, Slavi, Rummeni sono ormai dalla necessità delle cose obbligati a intendersi. Le quattro razze sono nel suolo d' Europa conferte così che non possono ne distruggersi l'una l'altra, ne farsi schiave. Le guerre de' Selvaggi e le guerre degl' Illoti, non sono del secolo. Apprendiamo carità dalla geografia, se non dal Vangelo. Ne

senza provvidenza divina i Rumeni, propaggine del ceppo latino, si trovano misti alle altre tre stirpi, acciòchè dispongono gli animi a amearsi con tutta la stirpe latina. A Lei, Monsignore, ministro del Dio di giustizia, non può non apparere, nella orribilità sua la guerra dagli Slavi condotta in Italia in servizio dell' Austriaco.

E io, come amico dell' Italia, ne gemo, come Slavo d'origine, ne arrossisco. I sentimenti miei verso tutti i fratelli della slava nazione, ho già da più anni manifestato in quelle schintille che furono recate in più lingue. E io i miei sentimenti non muto; del mio affetto all' Italia nulla chieggo in ricambio, ne spero ne guadagni ne gradi, e nemen gratitudine. La Solitudine m' è dignità; la povertà m' è trono, la coscienza m' è premio.

Archivio Correr IV/379

VIII

Predstavka odbora za obrazovanje dalmatinsko-istarske legije triumviru Cavedalis

28 Dec. 1848

IV. 770-1046

All' ottimo italiano Dr. Isacco Pesaro

La Commissione dei tre individui: Lazaneo, Naratovich e Petronio per l'ordinamento della legione dalmato-istriana propose, in data 22 corr. al Triumviro Cavedalis l'invio in tutta segretezza, di tre emissarij, uno per l' Istria, e due per la Dalmazia, con triplice incarico:

- 1° Di arruolare militi e marinari e spedirli subito a Venezia.
- 2° Di tener desto lo spirito di opposizione all' Austria e di antipatia contro la Croazia ed il famoso bano.
- 3° Di concertar le faccende per guisa, che al primo apparire della veneta flotta sulle coste dell' Istria e della Dalmazia, quegli abitanti si pronuncino per l'unione con Venezia, rompendola per sempre col detestabile Austriaco.

Il danaro da consegnarsi agli emissarij per le spese di viaggio, noleggi, ingaggi ec reducevasi a sole L. c. 3000.

Cavedalis fù pienamente persuaso della necessità del proposto invio, ma volle interpellare il Comitato di difesa, per poi riferire in Consiglio governale e decidere.

Pare che il Comitato di difesa abbia opposto qualche difficoltà e che se ne teme qualche altra nel Consiglio governativo. Gioverebbe quindi egreggio amico, che' Ella si adoprasse presso Manin in modo di persuaderlo della somma utilità anzi dell'assoluta necessità dell'invio dei tre emissarij.

La Dalmazia è ora senza governo, e protesta altamente contro la nomina del bano. Se costui vorrà mantenersi governatore a Zara e vi si rechi, dopo vinta l' Ungheria, inasprirà viappiù colla feroce sua baldanza i Dalmati. Se poi sconfitto dagli Ungheresi rifugiarsi in Dalmazia, sfogherà quivi l'impotente sua rabbia. In qualunque caso la Dalmazia volgerassi con lena affanata verso l'antica sua patrocinatrice invocando sulle sue coste lo sventolar del venerato leone.

L'invio adunque degli emissarij servir deve ad incoraggiare alla resistenza i Dalmati ed a pronunciarsi, in un giorno determinato e con esito sicuro, pel movimento italiano.

Gli emissarij proposti sono tre individui del paese, che ben conoscono l'indole di quella gente, ed hanno tant' accortezza e prudenza da non compromettere ne se stessi, ne gli altri.

I Dalmati attendono ansiosamente l'arrivo di qualche inviato veneto per esser certi di venir coadjuvati all'uopo, ed aver precisa notizia che la causa italiana deve trionfare, e che l' Austria non metterà più piede a Venezia.

Non perdisi quindi il momento favorevole. Il mare dev'essere la salvezza e la gloria di Venezia. Il pronunciarsi dell' Istria e della Dalmazia per la causa italiana costringerà gli Austriaci a disperdersi e sparpagliarsi da per tutto, e per la ... di tutto conservare, e restar privi ad un tratto di tutto.

Viva l' Italia! Viva S. Marco!

Ven. 28/12 48

Lazzaneo

Archivio Correr; Conv. Manin 4/817

IX

15. aprile 1849

Tommaso (Nicolo) suo indirizzo in slavo
ai prigionieri croati, custoditi in Venezia,
che vengano spediti dal Governo a' loro
luoghi natali

Hervati Brachio.

Ja sam Dalmatinac vascoga naroda. Od mnogo ljetah ja vam govorim rječi bratinske xelechi slobodu i posctenje vasce. Meni nije drugi uzrok govoriti vam nego prava ljubav. Prikazao sam sve vrijeme mojeg xivotta da mene ne pokvari ni omraza ni xelja pohvale ni xelja bogatstva. Lani bio sam u tamnici zascto sam xelio da bi se Austria posctenije vladala

s' Italiom, a vi, Hervati, tada medlju drugim tuxbam seto ste ućinili za vasce narodne pravice, pitali ste da ja budem slobodan. Ako ne za drugo, za harnost morao bi ja vam xeliti dobro.

Vi ne znate seto svjet govori od boja koga vi bijete u Italii za sluxiti austriancim. Velli svjet da ste kao divlj, koi idju ukrasti i kerv proliti. Koja vam je korist pustiti vasce roditelje, vasce xene, diecu vascu, i otichi kakono ovce na zaklanje, olli ostati ranjeni bez da moxete visce raditi ni xivot uxivati?

I ako u boju setogod ugrabite, i ono malo otisclobi vam s' proklestvom. Sluscajte serdee vasce. Jesteli vi basc zadovoljni kada ste ubili jednog Talianina koi je karstjanin kako i vi, koi vam nije zlo ućinio, olli kada ste porobili kuchiu njegovu? Mislite vi da je to sluscati rjeć Boga nascega, Boga od pravde i ljubavi? Kad budete vi do konca sluxili Njemackoj, Njemac tje vas pogerditi i izbaciti. U viek bitchiete robovi. Dakle neka svaki od vas Njemcu govori: jachiu se blizu moje kuchie za kuchiu biti: alli, izvan krajne, netju, bogami, netju.

15 Travnja 1849

Tommasco

Publicirano u Raccolta Andreola VII, Venezia 1849.

Ovo isto talijanski u Archivio Correr IV. 181 sa datumom: marzo.